

K PODOBĚ A PROMĚNÁM KOSTELA SV. JAKUBA VĚTŠÍHO V ŽELENICÍCH

Eva Volfová
Jan Žižka

Kostel svatého Jakuba Většího v Želenicích na Slánsku již poměrně dlouho náleží mezi známé románské kostely středních Čech. Jeho hlubší zkoumání umožnila celková obnova, realizovaná v roce 2013. Z velké části ve zdivu dochovaná románská loď se zdívm provedeným z řad pískovcových kvádrů, střídajících se s vrstvami opukových kvádrů, se od jiných románských kostelů liší poněkud protáhlým půdorysem, proporcemi fasád s kamenicky ne zcela obvykle provedenými okenními otvory. Pozoruhodné jsou i další stavební etapy kostela – pěti stranami osmiúhelníku uzavřený presbytář bez nárožních opěráků, stejně široký jako loď, změněný vrcholně gotickou přestavbou s náznakem vazby na soudobé rožmberské stavby, a historizující obnova zřícené západní části provedená v pozdním středověku.

Klíčová slova: románská loď – kvádrové zdivo – monolitické nadpraží – pětiboký presbytář – žebrová klenba – pozdně středověký historismus

On the Appearance and Changes of the Church of Saint James the Greater in Želenice

The Church of Saint James the Greater in Želenice, Slaný Region, has been one of the famous Romanesque churches in Central Bohemia for quite a long time. Its overall reconstruction in 2013 cleared the way for a deeper examination. The remaining great portion of the Romanesque nave with walls made of sandstone ashlar rows alternating with layers of small marlstone ashlars is differentiated from other Romanesque churches because of a supernormal elongated ground plan and façade proportions with rather odd window openings. The further building stages of the church are also rather remarkable – first, the presbytery without corner buttresses that is closed by five sides of an octagon and that has the same width as the church was changed during the High Gothic reconstruction that indicated a relation to contemporary Rosenberg structures. Second, it was the historicist renovation of the collapsed western side during the Late Middle Ages.

Keywords: Romanesque nave – ashlar masonry – monolithic lintel – five-sided presbytery – rib vaults – late medieval historicism

<https://doi.org/10.56112/psc.2022.2.02>

Kostel sv. Jakuba v Želenicích v okrese Kladno vstoupil do odborné literatury již na počátku 20. století. Jeho popis s předpokladem románského původu lodi podal v roce 1900 F. Velc v Soutisku památek.¹⁾ Na něj navázal v roce 1909 A. Podlaha v Posvátných místech království českého.²⁾ Postupný zánik omítek ve druhé polovině 20. století odhalil úseky románského zdiva a některé detaily, které v roce 1965 zmínila Eva Šamánková³⁾ a následně v roce 1971 stručně sumarizovala Anežka Merhautová.⁴⁾ Dobroslav Líbal následně vyslovil názor, že pozdně románského původu je také polygonální presbytář.⁵⁾ V roce 2013 zahájená oprava kostela umožnila provedení operativního průzkumu a dokumentace, ze kterého vychází následující příspěvek.

Archivní rešerše k dějinám kostela nebyla provedena. Ves v roce 1228 patřila mezi statky pražského svatojiřského kláštera benediktinů. Klášter ji údajně držel do roku 1305, kdy přešla do majetku města Slaný. V roce 1316 se současně připomíná jistý Bolebor ze Želenic. Kostel byl v roce 1352 farní, v roce 1374 zde doložen kněz Jakub, 1374 Mikuláš. V době husitské fara zanikla a v kostele sloužili mše faráři podobojí střídavě z Pcher, Zvoleněvsi nebo Slaného. Od poloviny 17. století kostel nadále příslušel k farnosti v Pcherách. Patronátní právo náleželo ve 14. století českým králům. V letech 1623–1850 byla ves součástí panství Smečno a patronátní právo vykonávali Martinicové a Clam-Martinicové.⁶⁾

Podoba kostela a nálezové situace

Kostel sv. Jakuba Většího stojí uprostřed hřbitova nad usedlostmi vesnice, na okraji rozsáhlé náhorní roviny, nad svahem spadajícím k severu. Poloha kostela je svým způsobem mimořádná. Za dobré viditelnosti bylo možné od kostela přehlédnout České středohoří, jeho vrcholy začínající cca 40 km severně od Želenic, samozřejmě včetně majestátního Řípu. Hřbitov nepravidelného půdorysného průběhu se vstupní

pilířovou brankou na východní straně vymezuje kamenná ohradní zeď. Zatímco severní část hřbitova má převážně přibližně poloobalný obrys, na jihovýchodní straně pak zalamaný, složený ze čtyř přímých úseků zdi se zaoblenými nárožními. Uprostřed jižního úseku vystupuje výklenková kaple. Na západní straně stojí, vůči západnímu čelu kostelní lodi, poněkud k jihu do ohradní zdi začleněná štenýřová zvonice polygonálního půdorysu. Hřbitov byl původně přístupný také od severu, brankou ve středním vyvýšeném úseku zdi. V zádíve segmentově sklenutého otvoru jsou zřejmě použity zbytky kamenného ostění. Jižně od kostela se rozkládala pastvina s drobným stavením, vklíněná mezi usedlostmi. Hypoteticky lze předpokládat, že může jít o parcelu, kde stála středověká fara.

Kostel má protáhlou obdélnou loď, na kterou na východě navazuje téměř stejně široký presbytář, vymezený pěti stranami osmiúhelníku. K severnímu boku presbytáře a navazující části lodi přiléhá sakristie. Zhruba ze středu lodi pak na severu vystupuje přistavěná márnice, původně předsíní vstupu do kostela. Loď má vnější rozměry 7,65 × 14 m. Zatímco jižní zeď má tloušťku kolem 95 cm, severní, stejně jako západní jsou zhruba 120 cm široké. Tloušťka obvodového zdiva presbytáře, jehož osa je oproti ose lodi nepatrně natočena k jihu, se pohybuje kolem 100 cm. Vnější líc severní zdi presbytáře lícuje se zdívm lodi. Jeho jižní zeď pak předstupuje cca o 10 cm před vnější líc jižní obvodové zdi lodi. Tento rozdíl zde na přechodu mezi presbytářem a lodí překrývá jednou odstupněnou opěrák, zavázaný do zdiva. Presbytář opěráky nemá.

V současné době se při příchodu ke kostelu jeví jako hlavní jižní průčelí. Historicky však bylo vždy hlavní severní průčelí se vstupem do kostela, obráceným k centru vsi. Jižní omítané průčelí lodi má jednoduchou architektonickou úpravu, s dvojicí převýšených půlkruhově sklenutých okenních otvorů, rámovaných plochými šambránami a fabionovou podokapní římsou. Průčelí lodi na východě vymezuje opěrák, který je odděluje od jižního boku presbytáře. Jižní průčelí lodi s fasádou jižního boku presbytáře tvoří vizuálně a v podstatě i stavebně

Obr. 1: Želenice (okres Kladno), kostel sv. Jakuba Většího, současný pohled na areál od jihu (všechna foto E. Volfová, není-li uvedeno jinak).

jeden celek. Nově omítnutá fasáda ukryla zdivo a otvory z více stavebních fází, které ukazují složité stavební dějiny kostela. Popisu náleží situace je tedy třeba věnovat více prostoru. Před opravou se kostel poměrně dlouho nacházel ve značně neutěšeném stavu a omítky jižního průčelí, stejně jako po jeho celém obvodu, až na nevelké úseky, opadaly. Tento léta trvající stav umožnil již před zahájením opravy a samozřejmě během ní podrobněji zkoumat a dokumentovat odhalené zdivo, provedené v podstatném rozsahu v kombinaci vrstev pískovcových a opukových kvádrů a kvádríků. Zhruba v levé polovině průčelí do úrovně parapetů současných okenních otvorů, je líc zdiva převážně proveden z přesně vytesaných a kladených kvádrů ze dvou druhů pískovce. V dolní partii se uplatnily šedé nebo šedookrové pískovcové kvádry větších dimenzí. Řadu z nich v dolní levé části průčelí narušilo množství vrypů, které zřejmě vznikly při broušení nástrojů, a to z nejstarší úrovně terénu u kostela, který ležel o dvě až tři vysoké vrstvy kvádrů níže než terén současný. V dolní partii nad velkými kvádry prostupují pískovcové zdivo jednotlivé vrstvy nebo více vrstev nižších kvádrů z měkkého bílošedého, někde nažloutlého kamene, charakterem i způsobem narušení povrchu odpovídajícím spíše opuce. Výše, blíže parapetům okenních otvorů, pak opět převažují celistvé řady šedavých či šedookrových kvádrů s téměř hladkým lícem, místy načervenalým díky příměsi oxidů železa. Vzhledem k určité změně výšky vrstev je pak zdivo v pravé části někde lehce vertikálně zvlněné. V horní polovině průčelí románské zdivo pokračuje především mezi stávajícími okny. Od úrovně jejich parapetů se kvádry v jedné nebo v několika vrstvách střídají s vrstvami opukových kvádríků. Zde se mezi stávajícími otvory téměř intaktně dochovalo zazděné románské okno, posunuté k východnějšímu z nich, kterému v podstatě odpovídá i úroveň jeho parapetu. Ostění poměrně vysokého špaletovaného otvoru, zazděného lomovou opukou, je vyzděno z kvádrů, částečně navazujících na spárořez okolní

ho zdiva. Na ně dosedá mohutný kvádr s vytesaným půlkruhovým nadpražím. Jeho obrys sleduje hluboká ryska, naznačující zhruba 10 cm širokou archivoltu. Při prolomení východního okna došlo k narušení levé části dalšího zazděného otvoru – hrotité sklenutého okna situovaného v pravé části průčelí. Hrotitý otvor, vysekaný dodatečně v románském kvádřovém zdivu, měl větší šířku a parapet o čtyři vrstvy níže, než stávající okna a vrchol jeho hrotitého záklenku pak dosahoval úrovně jejich nadpraží. Dochovala se část poměrně subtilního čela bankálu, obezdění ostění, respektive špalety, a pravý oblouk archivoly. Obložení špalet otvoru bylo provedeno z měkkého šedavého pískovce. Špalety pokrývala tenká vrstva omítky s náterem. Současné okenní otvory mají ostění provedené z menších pískovcových kvádrů, půlkruhové záklenky ještě z drobnějších klenáků. U většiny kvádrů ostění je vytesán vystupující pás, určující vysazení a šířku šambrány. Při dozrání okolních částí zdiva po prolomení otvorů a při zazdívání hrotitého okna se z velké části uplatnily druhotně použité kvádry, některé se zbytky tenké omítkové vrstvy, doplněné lomovou opukou.

Zdivo v levé části průčelí mezi levým okenním otvorem a jihozápadním nárožím má jiný charakter než zdivo románské. Zatímco u terénu románské kvádřové pískovcové i opukové zdivo probíhá až k nároží, ve vyšších vrstvách od něj postupně stupňovitě ustupuje zhruba v šikmé linii k parapetu levého okenního otvoru a navazuje na jeho obezdění. Zdivo v takto vymezené ploše lichoběžného obrysu je sice také převážně vyzděno z menších pískovcových kvádrů promíšených opukou, ale méně pečlivě a vrstvy nejsou místy zcela vodorovné. Malta, vyplňující spáry většinou širší než u románského zdiva, byla částečně rozetřena po lici kamenů a nepravidelný spárořez vyznačen místy dochovaným podřezáváním. Mezi stávajícím okenním otvorem a nárožím bylo již před opravou z větší části patrné malé zazděné špaletované okno. Sondážní průzkum odhalil pouze jeho horní část. Zhruba půlkruhové,

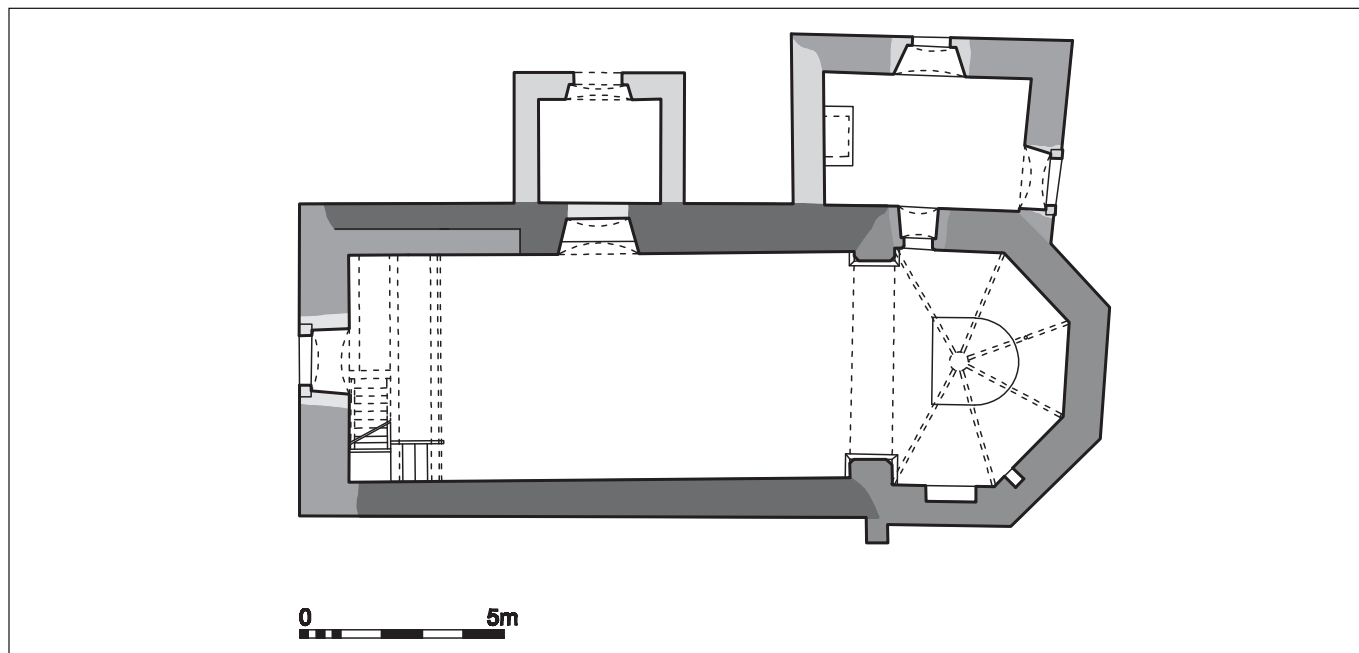
spíše poněkud neforemně stlačené nadpraží bylo vytesáno do velkého kvádrů rovněž nepravidelného obrysu, obdobně byly obezděny také špalety. Hrubou kamenickou prací překryla poměrně tlustá vrstva omítky s nátěrem, dochovaná na špaletách i záklenku otvoru. V jeho zazdívkě se opět uplatnily druhotně použité kvádry, na jejichž líci ještě zbyla tenká vrstva omítky, která je pokryla v původní poloze ve zdivu.

Severní průčelí lodi s dvojicí převýšených půlkruhově sklenutých okenních otvorů, ukončené fabionovou římsou má v zásadě obdobnou úpravu, jako průčelí jižní. Přiléhají k němu však dvě přístavby, sakristie a zhruba uprostřed bývalá předsín před portálem do kostela, jejichž štítová čela se výrazně podílejí na celkovém architektonickém výrazu stavby. Opadané omítky zde opět umožnily před opravou a během ní provést průzkum a dokumentaci zdiva. Románské lícové zdivo, provedené v kombinaci střídajících se vrstev pískovcových kvádrů a opukových kvádrů, má na severní straně poněkud uspořádanější strukturu než na jihu. V dobře dochovaném úseku mezi předsíní a sakristií navázal na prvních pět vrstev pískovcových kvádrů, vyzdřených na lomovém základovém zdivu, čtyřvrstvý pruh zdiva z opukových kvádrů. Výše následovaly dva další pruhy opukového zdiva o třech až pěti vrstvách, vždy oddělené jednou vrstvou pískovcových kvádrů. V horní polovině průčelí pak zcela převládá zdivo pískovcové. Na románském kvádrovém zdivu nebylo zachyceno podřezávání spár. Zde se po stranách stávajícího levého okenního otvoru dochovala dvojice poměrně převýšených, zazděných románských okenních otvorů. Téměř intaktní podobu má pravé okno v nenarušeném kvádrovém zdivu, vystupující nad střechou předsíně. Ostění špalety otvoru, provedené z pískovcových kvádrů, většinou navazuje na spárořez okolního zdiva. Nadpraží tvoří obdobně jako u okna na jihu mohutný kvádr, ve kterém je vytesán půlkruhový „záklenek“ se stopami rysky vy-

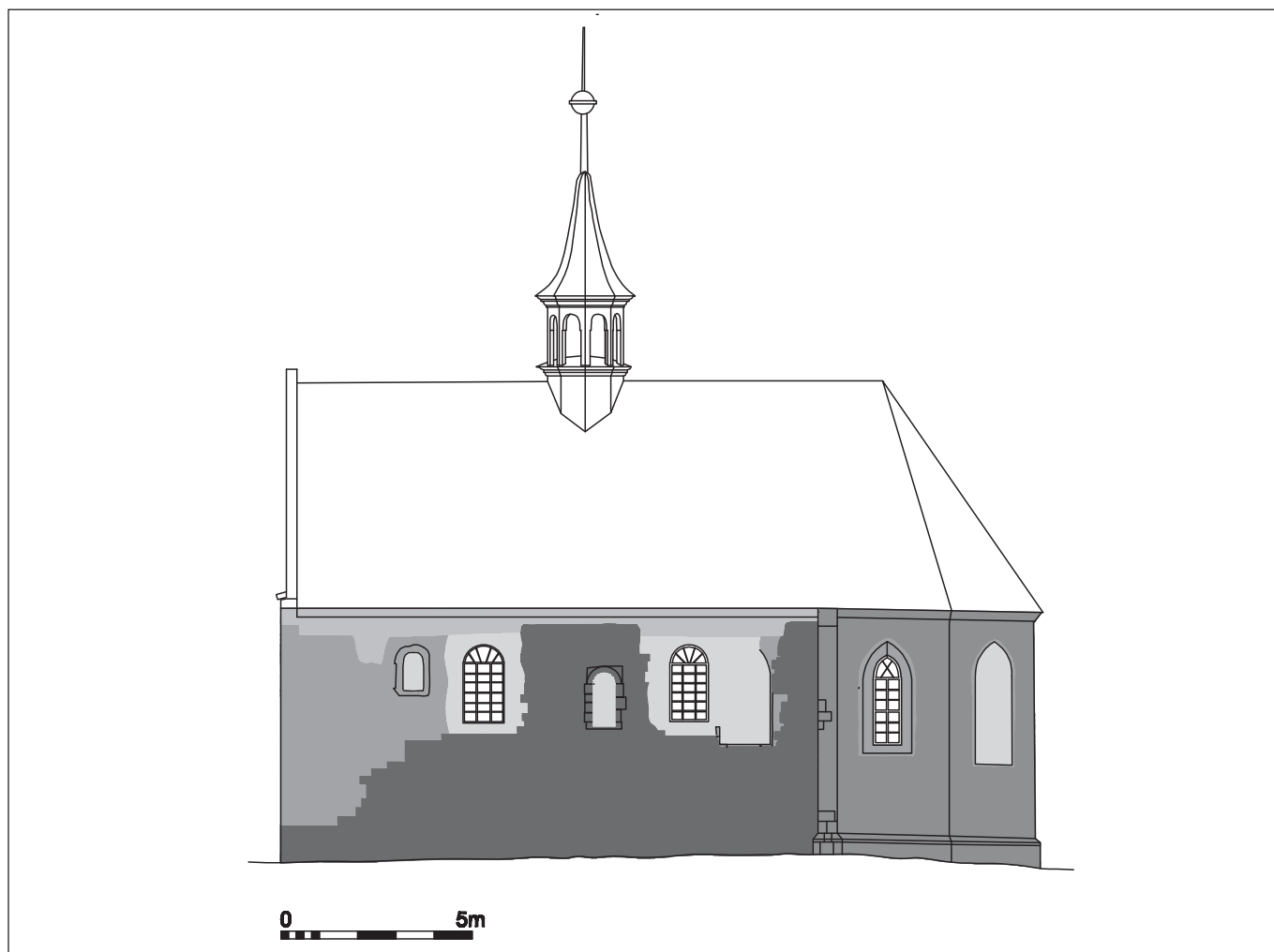
značující archivoltu. Pravá polovina levého otvoru zanikla při prolomení a obezdění stávajícího okenního otvoru. Dochoválo se kvádrové zdivo levé špalety se zbytky tenkovrstvé omítky a levá část kvádrů nadpraží s půlkruhovým záklenkem. Při provedení zazdívký románského otvoru a obezdění nového okna byly z velké části opět druhotně použity kvádry se zbytky tenké vrstvy omítky. Pískovcové, prakticky režné kvádrové zdivo, nepřerušené opukou, bylo možné dobře sledovat v podstřeší předsíně. Pouze na části jeho plochy se dochoval bílý vápenný nátěr, místy se stopami po stékání. Místo portálu vstupu do kostela překrývá soudržná omítka. Pod kvádrovým zdivem z ní nepravidelně vystupuje lomové zdivo, které může naznačovat, že portál byl po zrušení vstupu minimálně alespoň z části odstraněn. Nepřímým pozůstatkem portálu je dochovaný úsek segmentu omítkové pasparty nahozené a utažené na povrchu kvádrů, která rámovala jeho půlkruhovou archivoltu. Do ní proniká asymetricky umístěný kvádr s v negativním reliéfu vysekaným rovnoramenným řeckým křížem. Ve zdivu mezi předsíní a jihozápadním nárožím převládají pískovcové kvádry, které přerušuje na dvou až třech místech opukové zdivo o jedné vrstvě. Vyniká zde velký kvádr, osazený na vrstvě v úrovni parapetu stávajícího okenního otvoru, s vytesaným malým kruhovým otvorem, dnes zazděným. Otvoru, s ostěním naznačeným vyrytou soustřednou ryskou, odpovídá v interiéru nika s lehce zešikmenými špaletami a rovným nadpražím. Kvádry, armující severozápadní nároží, velikostí nepřesahující kvádry v běžném zdivu, nenavazují spárořezem na románské zdivo. Čela románských kvádrů zde mají místy nepravidelný obrys a mezery mezi nimi a nárožními kvádry vyplňuje lomový kámen. Ostění a záklenky stávajících okenních otvorů severní fasády mají obdobnou úpravu jako na jihu. Pískovcové kvádrové zdivo v celé délce lodi končí v úrovni zhruba 70 cm pod korunou zdiva se římsou. Pod vysazením římsy probíhá pás zdiva

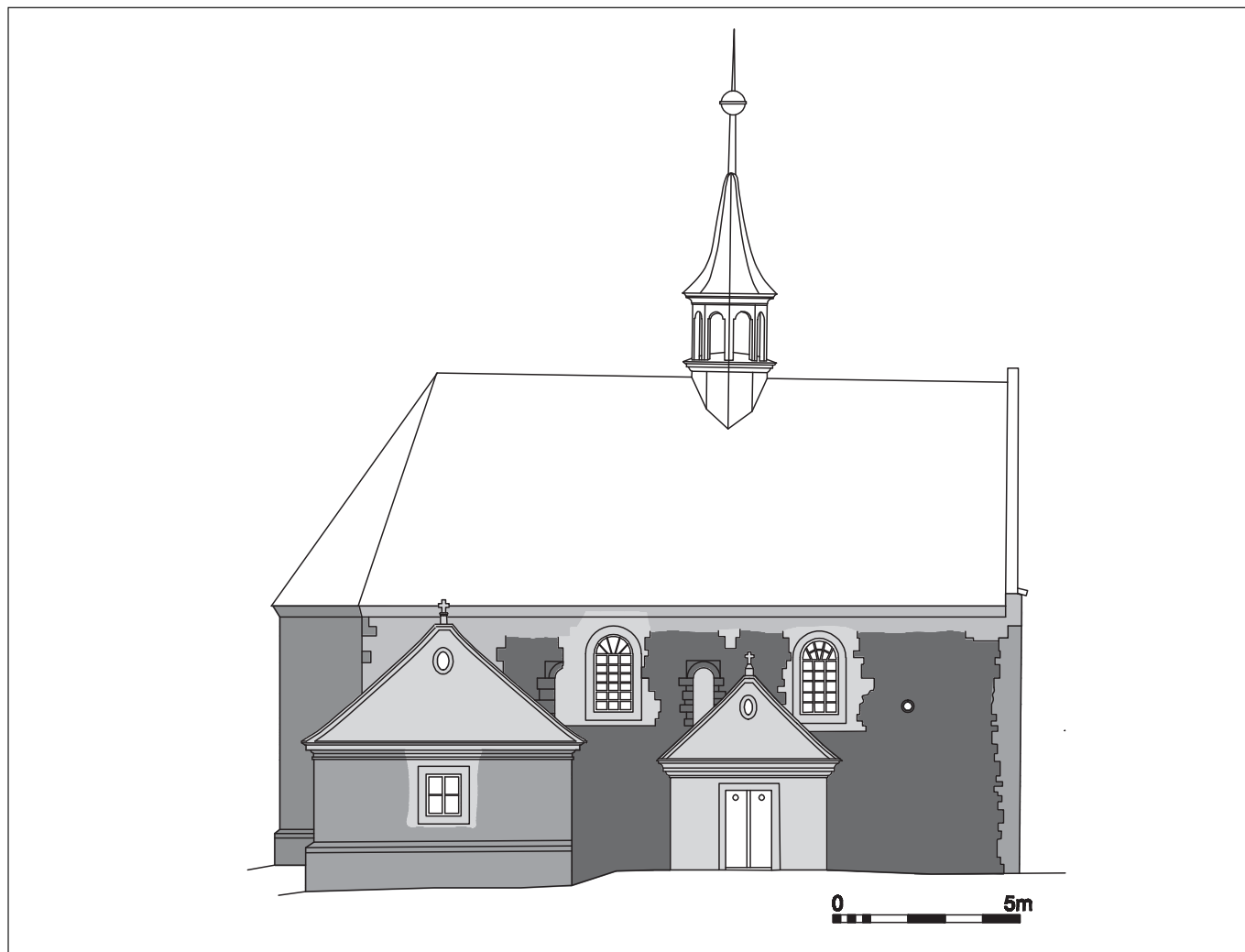
Obr. 2: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, situace, letecký pohled (Mapy.cz).

Obr. 3: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, skica půdorysu. Sedm stupňů šedé odpovídá zdivu z jednotlivých stavebních etap: černošedé zdivo románské; tmavě šedá – raně gotické zdivo presbytáře; sytá šedá – úpravy presbytáře a stavba sakristie konec 14. století; středně šedá – pozdně středověké zdivo západní části; světle šedá – nadezdívka a lokální vysprávky po 1650, světlejší šedá – barokní zdivo kolem okenních otvorů a štítů sakristie a předsíně, lomená bílá – novodobá zazdívka západního portálu datovaná po roce 1855 (s využitím zaměření O. Hrdličky zpracovali E. Volfová a J. Žižka, nakreslil V. Volf).

Obr. 4: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, skica pohledu na jižní průčelí. Sedm stupňů šedé odpovídá zdivu z jednotlivých stavebních etap: černošedé zdivo románské; tmavě šedá – raně gotické zdivo presbytáře; sytá šedá – úpravy presbytáře a stavba sakristie konec 14. století; středně šedá – pozdně středověké zdivo západní části; světle šedá – nadezdívka a lokální vysprávky po 1650; světlejší šedá – barokní zdivo kolem okenních otvorů a štítů sakristie a předsíně, lomená bílá – novodobá zazdívka západního portálu datovaná po roce 1855 (s využitím zaměření O. Hrdličky zpracovali E. Volfová a J. Žižka, nakreslil V. Volf).

Obr. 5: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, skica pohledu na severní průčelí. Sedm stupňů šedé odpovídá zdivu z jednotlivých stavebních etap: černošedé zdivo románské; tmavě šedá – raně gotické zdivo presbytáře; sytá šedá – úpravy presbytáře a stavba sakristie konec 14. století; středně šedá – pozdně středověké zdivo západní části; světle šedá – nadezdívka a lokální vysprávkky po 1650; světlejší šedá – barokní zdivo kolem okenních otvorů a štítu sakristie a předsíně; lomená bílá – novodobá zazdívka západního portálu datovaná po roce 1855 (s využitím zaměření O. Hrdličky zpracovali E. Volfová a J. Žižka, nakreslil V. Volf).

převážně z lomové opuky. Prolomení stávajících oken narušilo i toto zdivo a jeho vysprávkky byly opět provedeny druhotně použitými kvádry se zbytky omítky. Místy se na něm dochovaly zbytky tenké světle natřené omítky, narušené pekovaním. Tuto vrstvu překrývá tlustší omítka navazující na fabionovou římsu.

Západní fasáda kostela se současným vstupem, ukončená z cihel vyzděným trojúhelným štítem, nemá dnes, kromě jednoduchého pískovcového portálu vstupu a slepého v omítce naznačeného kruhového okna nad ním, architektonické členění. Zdivo, patrné před poslední opravou, svým charakterem navazuje na znovu vyzděné úseky při nárožích na severní a jižní straně, i když tyto návaznosti zde poněkud znejasňují trhliny a lokální mladší opravy. Nicméně podrobné sledování spárořezu kvádrů, přímé propojení s úsekem zdiva na jihu nespochybnuje.⁷⁾ Líc západní zdi je proveden převážně z pískovcových kvádrů, místy proloženými opukou, a to v pravidelných, někde lehce vlnitých vrstvách, tedy méně pečlivě, než zdivo románské. Kvádry, u kterých lze předpokládat druhotné využití, mají z velké části téměř čtvercová čela. Důvodem může být to, že byly osazeny delšími stranami do hloubky zdiva. V pravé horní části byl zachycen kvádr s úsekem pilovitého zubořezu, nebo o 90° vůči předpokládané původní poloze přetočeného ozubového pásu. Horní úroveň kvádřového zdiva jasně vymezují ve stejné výšce osazené nárožní kvádry, vytesané z hrubozrnného červeného pískovce. Výše pod ští-

tem, obdobně jako na severu, nebo jihu, probíhá pás převážně z opukového zdiva, místy přerušeny zřejmě mladším lokálním přezdíváním. V něm se druhotně uplatnil opukový zhruba 19 cm vysoký segment – díl půlkruhového oblouku, který odpovídal vnitřnímu průměru zhruba 82 cm. Po odkrytí navýšeného terénu se ukázalo, že pod stávajícím terénem i těsně nad ním se dochovalo zdivo románské. Jednoduchý pravoúhlý kamenný portál dodatečně prolomeného vstupu s letopočtem 1855, vytesaným v nadpraží, nepravidelně lemuje cihelné zdivo s vylehčovacím záklenkem.

Pětiboký presbytář, bez nárožních opěráků, navazuje téměř přímo na loď. Na jižní straně překrývá přechod mezi zdí v lodi a presbytáře z kvádrů vyzděný, jednou odstupněný, poměrně subtilní opěrák. Líc zdiva presbytáře zde předstupuje cca o 10 cm líc románského zdiva lodi. Částečná destrukce, ke které došlo ve 20. století, umožnila ověřit jeho vztah ke zdivu obou částí kostela. Opěrák byl zavázán převážně do románského zdiva lodi, do kterého prostupují pouze některé kvádry zdiva presbytáře. Část lícových románských kvádrů byla vyjmuta nebo přisekána a do vzniklých kapes až po jádro zdi – emplekton provedený z drobných kamenů s velkým podílem okrové malty –, byly zavázány kvádry opěráku. Jeho poloha a subtilnost opěráku, který vznikl současně se stavbou presbytáře, naznačuje, že zde zřejmě nešlo primárně o řešení stability zdiva, ale o záležitost estetickou. Opěrák měl především zakrýt opticky nepříznivou nepřesnost v navázání zdiva

Obr. 6: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled od jihovýchodu před opravou (foto K. Kibic ml.)

Obr. 7: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled od severozápadu před opravou (foto K. Kibic ml.)

Obr. 8: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detailní pohled na část jižního průčelí při jihozápadním nároží. Dobře je patrné románské zdívko, na které při nároží stupňovitě navazuje méně uspořádané zdívko pozdně středověké se špaletovaným okénkem.

Obr. 9: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detailní pohled na část jižního průčelí. Dobře je patrné románské kvádrové a kvádrkové zdívko z pískovce a opuky a odlišná struktura zdíva v levé části průčelí a kolem soudobého okenního otvoru. Vpravo zazděné románské okno, vlevo od stávajícího okna menší špaletované historizující okno.

obou částí kostela. Z presbytáře přechází na opěrák předsa-
zený sokl, ukončený šikmou plochou. Presbytář osvětlovala
trojice okenních hrotitě ukončených otvorů, jejichž rozměry
i úroveň parapetů v podstatě odpovídá obdobnému zrušené-
mu otvoru na jižním boku lodi. Otevřeny zůstaly okenní otvo-
ry na jihu a východě presbytáře, kde se částečně dochovala
kružba, jihovýchodní otvor byl zazděn. Viditelné lícové zdívko
presbytáře je v celém rozsahu provedeno z více nebo méně
pravidelných pískovcových kvádrů, které dosahuje až k vysa-
zení mladší římsy. Není zde tedy nadezdívka jako v podřím-
sí zdíva lodi. Kvádrové zdívko presbytáře není však jednotné
a jeho provedení se v rozsahu výškových úrovní a jednotlivých
stran liší. Podstatně celistvě působí jen zdívko předsa-
zeného soklu. Tři vrstvy kvádrů zhruba 120 cm vysokého soklu, ukon-
čeného nízkými kvádry ze šikmenou plochou, byly vyzděny na
základovém zdívu z lomového kamene. Na jižní, jihovýchodní
a východní straně s hrotitě ukončenými okenními otvory po-
kračují nad soklem čtyři vrstvy poměrně pečlivě provedené-
ho kvádrového zdíva. Výše, v okolí otvorů je v celém rozsahu
zdívko provedeno méně pečlivě, z různých, někde i z ne zcela
pravidelných kvádrů, se širšími spárami. Vesměs nepravidelně
byly kvádry osekány kolem rovněž vně nepravidelně přiseka-

ného obložení špalet okenních otvorů, opět se spárami různé
šířky. Zdá se, že malta vytlačená ze spár byla rozetřena po části
čel kvádrů. Pouze na straně severovýchodní, bez okenního ot-
voru, je zdívko v celém rozsahu provedeno pečlivě z pískovco-
vých kvádrů, proložených vrstvou opukových kvádrů, které
připomíná zdívko boků lodi. Nicméně na severu, v rozsahu sa-
kristie, přechází toto zdívko ve zdívko lomové. V jejím podstřeší
bylo možné sledovat jeho postupné pronikání do kvádrového
zdíva severního boku lodi. Špalety otevřených okenních ot-
vorů i otvoru zazděného pokrývají vrstvy vápenných nátěrů.
Východní okno z velké části vyplňuje kružba. Zřejmě již dávno
zmizelý sloupek nesl dva půlkruhové oblouky vyplněné troj-
listy. Střed hrotitého oblouku tvoří sférický trojúhelník rovněž
vyplněný trojlistem. Na zakřivení jeho stran plynule navazuje
trojice jeptišek vrcholy směřujícími jednak do vrcholu okna,
jednak do středů segmentů hrotitého záklenku.

Zdívko sakristie, provedené z pískovcových kvádrů, výraz-
ně proložených opukou, na východní a severní straně vyrús-
tá z předsa-zeného soklu – trnože. Sokl, přecházející do zdí-
va šikmou plochou, provedenou obdobně jako u presbytáře
v nízkém pásu tesaných kvádrů. Západní zeď byla z větší části
později přezděna a sokl zde chybí. Na východě, poblíž nároží
presbytáře byl dodatečně prolomen vstup s barokním pískov-
covým portálem, profilovaným lištou. Osazení portálu zřejmě
datuje do roku 1731 nápis vyrytý do horního svlaku dochova-
ných dvoukřídlých barokních dveří. Před profilovaným pra-
hem portálu vyrovnával rozdíl tehdejší úrovně terénu a pod-
lahy sakristie předsa-zený pískovcový stupeň. Po boku portálu
bylo patrné, že soklové zdívko sakristie nebylo provázáno se so-
klem presbytáře. Západní zeď sakristie s patrnými rozsáhlejší-
mi opravami přiléhá k románské lodi na spáru. Interiér osvět-
luje jednoduché okno obrácené k severu. Jiné otvory nebyly
ve zdívu sakristie patrné. Fasády ukončuje profilovaná barokní
římsa, na které se ve spodní vrstvě dochovaly zbytky červe-
ného nátěru. Sedlovou střechu s hřebenem kolmým k boku
presbytáře ukončuje trojúhelný štít se seříznutým vrcholem,
s oválným okenním otvorem. Střechu sakristie nese jednodu-
chý hambalkový krov, bez plných vazeb. Na boku severního
hambalku bylo vyryto datování „IT 1726“.

Zdívko předsině je opět smíšené, v kombinaci pískovcových
kvádrů s podstatným podílem spíše lomového opukového zdí-
va. Na nárožích se uplatnily druhotně použité kvádry s tenko-
vrstvou omítkou. Z kvádrů je provedeno ostění vstupu s rov-
ným nadpražím. Severní čelo, které ukončuje štít se s rov-
ně seříznutým vrcholem s oválným oknem, má obdobnou úpravu
jako sakristie.

Při průzkumu fasád a podstřeší došlo k několika pozoru-
hodným nálezům, které mohou obohatit poznání stavebních
dějin kostela. V kontextu podoby zdíva západního průčelí
jsme již zmínili kvádr s ozuby a opukový segment náležící ob-
louku o průměru 82 cm. V nadezdívce na jižní straně v pod-
střeší byl druhotně použit fragment románského sloupku
s dřikem o průměru cca 11,5 cm s jednoduchou, zhruba 16 cm
širokou kubickou hlavicí, podloženou prstencem. V západní
zdi předsině se objevil pískovcový masivní půlkruh o průmě-
ru cca 52 cm a vpravo nad ním fragment pískovcového ostění
profilovaného okosením s polodrážkou pro výplň. V pode-
zdívce pod prahem a předsa-zeným stupněm barokního vněj-
šího vstupu do sakristie byl použit díl klenebního klínového
vyžlabeného žebra s okosením, tedy stejného profilu jako mají
žebra klenby presbytáře. Kvádr ve zdívu v jižní fasádě nese vy-
rytý nápis AM 1723.

Portálem v západním průčelí vstoupíme do interiéru lodi
s dřevěným trámovým stropem s omítaným podhledem zdo-
beným oválným zrcadlem. Okenní otvory se do lodi otvírají
rozevřenými půlkruhově sklenutými nikami s výrazně šikmý-
mi parapety. Po původním vstupu zbyla ve středu severní zdi

segmentově sklenutá nika s rozevřenými špaletami. Západní část vyplňuje jednoduchá dřevěná kruchta s ozdobně vyřezávanou balustrádou, přístupná schodnicovým přímým schodištěm. Nízko nad její podlahou je v severní zdi nízká nika se šikmými špaletami s rovným nadpražím, která přísluší zazděnému kruhovému otvoru, patrnému na severním průčelí. Pozoruhodná náleзовá situace se objevila po sejmutí narušené novodobé omítky na vnitřním líci severní zdi lodi. Pečlivě vyzděné románské zdivo běžící od triumfálního oblouku zde přerušila zřejmě dodatečně upravená nika se šikmými špaleta-

mi původního vstupu do kostela. Úzký pás románského zdiva, ukončený vertikální spárou, se dochoval i vlevo od niky. Dále k západu na ně navazuje zdivo spíše lomové, místy proložené kvádry.

Presbytář se do lodi otevírá širokým, mírně hrotitým triumfálním obloukem. Jeho oboustranná profilace okosením přechází v dolní části nad vysokým trnožem trojúhelnou ploškou na hranu. Trnož zde má stejnou úpravu jako na exteriéru – ukončuje jej prvek lichoběžného průřezu, tedy do zdiva přechází šikmou plochou.

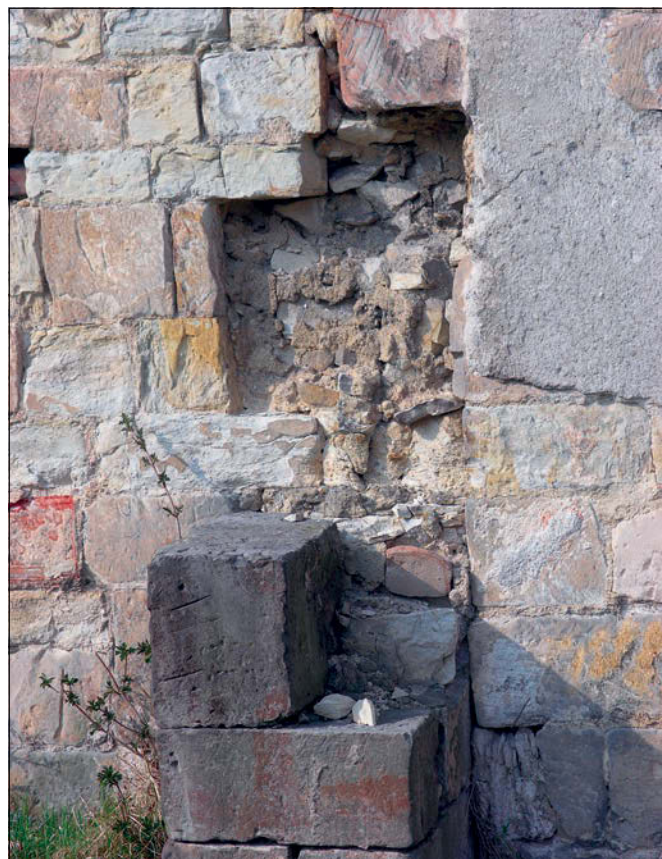
Obr. 10: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pravá polovina jižního průčelí lodi s kvádrovým a kvádríkovým zdivem a zazděným románským a gotickým okenním otvorem. Lod' odděluje od presbytáře s okenním otvorem v jižním boku jižva se zbytky zdiva opěráku.

Obr. 11: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, jižní průčelí během opravy s lešením s patrným větším odkrytím zdiva a okenních otvorů v horní části.

Obr. 12: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail levého zazděného okna na jižním průčelí lodi po částečném odkrytí jeho horní části.

Obr. 13: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail jizvy po opěráku, vlevo zdivo lodi, vpravo presbytáře.

Presbytář je zaklenut paprscitou žebrovou klenbou, s plynu, až „elegantně“ vyklenutými oblouky. Klínová vyžlabená žebra s okosením spíná ve vrcholu kruhový svorník zdobený trojnásobnou desetilistou rozetou. Žebrové oblouky nevybíhají přímo z konzol, ale jsou nasazeny na svislé, nebo téměř svislé úseky žeber, připomínající zkrácené přípory. Vzhledem k natočení k výběhu klenby, jsou části profilace svislých úseků žeber někde zapuštěny do hmoty zdiva a profilaci znejasňují opravy provedené z omítky. Místy tak profilace odpovídá běžnému klínovému žebro. Konzoly jsou neforemné, znejasněné omítkou i vrstvami nátěrů. Jedna má tvar blízký jehlancové konzole ukončené římsou, na kterou je nasazen vysoký náběžný štítek. Tvar konzoly však prakticky určuje omítková úprava. Sousední, až hrubě vytesaný maskaron, s nízkým náběžným štítkem, znejasňují vrstvy nátěrů. Kvádr, do kterého byl vytesán, vystupuje nepravidelným obrysem před líc omítky.

Dřevěná skříň v jižní zdi je vložena do středověké niky, která odpovídá někdejšímu sedile. Sedile mělo kamenné ostění s rovným nadpražím profilované oblounem. Při nároží přilehlé jihovýchodní strany presbytáře je ve zdi drobná obdélná nika s okoseným ostěním. Její poloha i úprava, která neodpovídá sanktuáriu, ukazuje, že zřejmě sloužila k ukládání oleje. Pod truhlářskou konstrukcí oltáře se ukrývá gotická kamenná menza, sestavená z mohutných pískovcových kvádrů s deskou s římsovým vyžlabeným profilem. Zadní, východní část menzy je včetně římsy druhotně odsekaná do tvaru půl válce. Vstup do sakristie, umístěný těsně za triumfálním obloukem, má pravouhlý kamenný portál profilovaný širokým okosením, které přechází do poměrně vysokého trnože trojúhelnou lehce odsazenou ploškou. Sakristie sloužila v určité době také jako kaple. Ukazuje to kamenná menza při její západní zdi, vyzděná z kvádrů a poněkud neorganicky krytá deskou s výraznými okosenými přesahy.

Vysokou střechu kostela o sklonu 56°, krytou šindelem, nese hambalkový krov s centrální rámovou stolicí. Mezi plnými vazbami jsou vždy dvě vazby jalové. Střední sloupky, osazené na stropních trámech propojují podélné průvlaky – vaznice podporující hambalky, plátované na krokve. Nad průvlaky pokračují sloupky ke hřebeni, kde jsou do nich zapuštěny krokve. Ze sloupků vybíhají v příčném směru vzpěry přeplátované přes hambalky a krokve, vytvářející tak klasovitou skladbu. Spodní část konstrukce vyztužují krátké pásky propojující sloupky se stropními trámy. Ztužení v podélném směru zajišťují vzpěry střídavě pojící horní i dolní části sloupků s průvlakem. Pláty na sloupcích, krovkách i průvlaků mají jednoduchý tvar bez výrazné ryby. Dvojitý systém značení číslování vazeb, odlišující strany konstrukce, odpovídá tesařským zvyklostem. Krokve střechy nad závěrem presbytáře vážou hambalky, vynášené stojatou stolicí, která se zalamuje podle polygonálního obrysu. V stropních trámech se dochovaly drobné dlaby po profilovaných latích – lištách, které kryly spáry záklopu provedeného na sraz. Záklop s lištami zanikl. Stropní trámy, současné s krovem, byly osazeny do nadezdívky nad románským zdivem kostela. Na zdivu se dochovala interiérová omítka dotažená do úrovně někdejšího záklopu, se stopami okrového nátěru. Na severní straně je však situace složitější. K omítce přiléhá přízdívka z lomového kamene opatřená obdobnou omítkou, opět dotaženou k záklopu. Tato skutečnost by mohla teoreticky vysvětlit větší tloušťku severní zdi. Nicméně na exteriéru a v dolní partii i v interiéru lodi se dochovalo lícové románské kvádrové zdivo. Přízdívka tedy nemůže zeď zesilovat v celé její výšce. Nabízí se tedy vysvětlení, že přízdívka – plenta – tedy nejspíše vyrovnala vyklonění vnitřního líce zdiva. Ze střechy vyrůstá osmiboký sanktusník s jehlancovou střechou.

Při pohledu na podrobnou geovědní mapu katastru obce a okolí vidíme, že prakticky přes Želenice od západu k východu

Obr. 14: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, střední část severního průčelí s úseky kvádrového pískovcového a kvádríkového opukového zdiva se zazděnou dvojicí románských oken.

du přecházejí dva zvlněné pásy souvrství, které kromě jiného obsahují více druhů pískovce (křemičité, jílovité glaukonické). V podloží jižní části katastru jsou souvrství dvou druhů opuky.⁸⁾ Těžba kamene u Želenic je zmiňována ve druhé polovině 16. století.⁹⁾ Na císařském otisku mapy stabilního katastru je největší lom zakreslen opodál západní strany vsi, nedaleko zahrad, které navazují na usedlosti. Další lom existoval dále k severozápadu, na druhé vojenské mapě označený jako pískovec. Další lom existoval v 19. století v jihozápadním cípu katastru. Ve zdivu se skutečně uplatňují dva druhy pískovce, jemnější je použit kolem gotických otvorů atd. V horní části armuje obě protilehlá západní nároží lodi kvádr s okoseným nárožím z nápadně okrově červeného železitého kamene. Můžeme tedy předpokládat, že materiál, použitý na stavbu kostela, pochází z bezprostředního okolí, přímo z lomů v katastru obce.

Románský kostel

Dnes, po obnově omítek a jednotné střechy kryté šindelem, kostel působí jako relativně jednoduchá stavba. Z uvedené charakteristiky půdorysné skladby kostela, jeho konstrukcí a jejich proměn a z dochovaných prvků je však zřejmé, že kostel má za sebou složitější stavební dějiny. Románské podobě kostela se stručně věnovala výše zmíněná literatura.¹⁰⁾ I když obdélná loď celou svoji délkou odpovídá románské výstavbě, obvodové zdivo však románské v celém rozsahu není. Románská je téměř v celém rozsahu severní obvodová zeď s vnějším

obkladem z pískovcových kvádrů střídajících se s řadami kvádríků opukových. Na jihu se dochovaly výrazné plochy kvádrového a kvádríkového zdiva zejména v dolní části fasády a mezi okny. Na západním čele zbyly z románské výstavby pouze řady kvádrů pod a bezprostředně nad povrchem terénu.

Na řadě pískovcových kvádrů románského zdiva jsou dobře patrné stopy opracování – vedení nástroje při odeírání hmoty kamene a zarovnávání ploch. Nejčastěji jde většinou o poměrně jemné záseky zhruba stejné délky, vedené šikmo pod úhlem 45°–50°, prakticky po samé hrany kvádrů. Nástroj byl buď v celém rozsahu veden v jednom směru, nebo byly směry nepravidelně prostřídány. Místy byly patrné hrubší záseky. Lze tedy předpokládat, že kameníci pracovali převážně s plošinou, které mohla místy předcházet špice, pouze nároží byla vypracována dlátem. Zajímavé je i to, že některá nároží kvádrů kolmá k lici zdiva nejsou pravoúhlá, ale zaoblená. Hypoteticky lze předpokládat, že různé úhly stop opracování kamene odpovídají různým kameníkům. Ve spíše bílošedé maltě ve spárách o šířce od několika milimetrů po zhruba centimetr, tedy poměrně přesně provedeného románského lícového kvádrového zdiva, nebyly zachyceny zbytky podřezávání.

Střídání vrstev dvou nebo tří druhů kamene, tedy vytvoření lícového zdiva – „pruhovaného obkladu“ – nalezneme na více románských stavbách v Čechách.¹¹⁾ Zda tato úprava mohla mít určitý dekorativní význam, nelze jednoznačně říci. V Želenicích, lze takto chápat maximálně úseky na severní zdi po bocích někdejšího vstupního portálu do kostela, kde má střídání kvádrů jasnější řád a kde by dekorativní účinek struk-

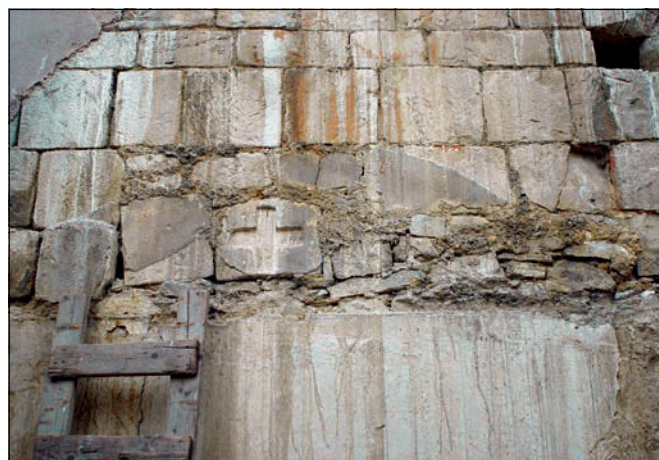
Obr. 15: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail románského okna na jižním průčelí.

Obr. 16: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail části pravého románského okna na severním průčelí s navazujícím lícovým kvádrovým zdívem.

tury zdiva měl relativně největší význam. Střídání pískovcových a opukových kvádrů lze však také vysvětlit postupnými dodávkami kamene ze dvou až tří lomů na oba druhy kamene, které po staletí prokazatelně existovaly v želenickém katastru. Lze však také zvážit možnost, kdy by zdrojem opuky byla starší fáze kostela, a řady větších i menších opukových kvádrů, byly používány při jejím postupném rozebírání.

Téměř bez porušení se dochovala dvě převýšená špaletovaná románská okna s půlkruhovými archivoltami naznačenými ryskou – po jednom na jihu a na severu, kde navíc zbyla i podstatná část okna dalšího. Okenní otvory jsou z hlediska dimenzí a proporcí kostela umístěny relativně nízko. Vyplývá to ze srovnání s řadou románských kostelů v Čechách. Například u kostela sv. Jakuba Většího v Rovné, nebo sv. Petra v Poříčí nad Sázavou je poměr celkové výšky lodi k úrovni parapetu oken cca 1,4 : 1, v Želenicích pak cca 1,6 : 1.¹²⁾ Vlastní otvory jsou zde poměrně „převýšené“ – poměr šířky k výšce otvoru je zhruba 1 : 2,5. Vytesání půlkruhových nadpraží oken z jednoho kusu kamene, tedy do mohutného kvádru tvořícího nadpraží, není u románských staveb – kostelů – v Čechách vůbec běžné. Většina dochovaných románských oken má půlkruhová rozvěřená nadpraží vyskládaná z jednotlivých klenáků nebo segmentů.¹³⁾ Obdobnou úpravu jako v Želenicích, s nadpražím vytesaným do jednoho kvádru, nalezneme u oken apsidy mimořádného kostela – malé baziliky kostela Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích, která je obvykle datována do druhé poloviny 12. století. Dvojice okenních otvorů s monolitickým nadpražím v románském kvádrovém zdivu se dochovala také na lodi kostela Povýšení sv. Kříže v Bříství, postaveného zřejmě v pokročilé druhé polovině 12. století benediktinským klášterem v Břevnově. Obdobná nadpraží mají také okna apsidy i lodě rotundy v Holubicích, datované do první třetiny 13. století, nebo i na apsidě v Kostomlatech pod Řípem. Podobnou úpravu mají románská okénka na hradě Křivoklátě, osazená do lomového zdiva. Monolitické nadpraží má zde nepravidelný vnější obrys.¹⁴⁾ Tato úprava není zřejmě častá ani v sousedních německy mluvících zemích. Zajímavé jsou dva příklady z Dolního Rakouska. Kostel sv. Petra a Pavla v Alt Weitře, opodál hranic Čech, má několik románských oken s takto provedeným nadpražím. U jednoho z nich rysky naznačují nejen archivoltu, ale i spárořez klenáků. Obdobnou úpravu nalezneme také u románského okna kaple hradu Starhembergu v Dolním Rakousku. Monolitická nadpraží mají okenní otvory románského kostela u brány cisterciáckého kláštera ve Zwettlu.¹⁵⁾ S obdobným kamenickým provedením nadpraží se pak setkáme u menších okenních otvorů staveb raně gotických a vů-

Obr. 17: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, úsek kvádrového zdiva v podstřeší předsíně nad odstraněným portálem původního vstupu do kostela s kvádrem s vytesaným křížem. Jeho archivoltu rámovala ve zbytcích dochovaná omítková pasparta (foto J. Žižka).

bec gotických. Příkladem mohou být raně gotická okénka na hradě Bezdězu, presbytáře kostela sv. Markéty v Královicích nebo pozdější příklad – okno kaple ve věži hradu Jenštejna ze sklonku 14. století.¹⁶⁾

Ozubový pás, jehož fragment byl nalezen ve zdivu západního průčelí, je většinou typickou součástí vlysu románských staveb.¹⁷⁾ Ve většině dochovaných případů probíhá nad obloučkovou částí vlysu pod profilem římsy a vesměs má úpravu, kdy ostré hrany jsou v líci fasády. Těto úpravě odpovídá také předpoklad, že nalezený díl vlysu byl při druhotném použití ve zdivu přetočen. Nicméně na některých pozdně románských stavbách ve Francii má zubořez podobu pily, tedy v té poloze, jako je dnes osazen želenický prvek. Pilovitý zubořez může být použit samostatně a dokonce zdvojený nahrazuje samotné římsy, případně lemuje archivoltu okenních otvorů.¹⁸⁾ Vzhledem k charakteru zdiva můžeme zřejmě předpokládat, že zde je druhotně použito nejspíše více těchto prvků, ale se zubořezem ukrytým v hloubce zdiva. Z jediného fragmentu lze však těžko usuzovat o podobě a rozsahu celé úpravy. Vlys s ozuby, nebo pilovitá římsa mohla zdobit pouze zmizelou apsidu, nebo západní průčelí. Nicméně rozdíl mezi dnes dochovanou výškou zdiva románské lodi, a vyšším středověkým zdivem presbytáře, mohl vyrovnávat právě vlysový pás nebo římsa se zubořezem, zaniklým při výrazném poškození kostela.

Vstupní portál, umístěný zhruba ve středu severní zdi lodi, zanikl. Náležel k němu dochovaný kvádr s vytesaným křížem. Na půlkruhový obrys jeho archivoly upomínají zbytky pasparty.

Kostel měl nepochybně západní tribunu – emporu, po které nejsou v interiéru přímé stopy. Její existenci v pozdějším období dokládá umístění zazděného okenního otvoru na jižním boku kostela, situovaného výše, než románská okna lodi. S tribunou je v dosavadní literatuře spojováno malé kruhové okénko, vytesané ve velkém kvádru, osazeném na severní straně, jehož výšková úroveň v podstatě odpovídá jižnímu oknu. Drobná okénka někde skutečně souvisela přímo s tribunou. Čtyřlístá okénka jsou například dochována u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mohelnici nad Jizerou. Obdobná kruhová okénka, dochovaná v některých románských kostelích u nás, jsou však také umístěna níže pod emporou, nebo většinou náleží ke schodišti v tloušťce zdi, kde zpravidla osvětlují podesty.¹⁹⁾ Existenci tohoto schodiště v Želenicích naznačuje přezděný vnitřní líc západního úseku severní zdi, oddělený jasnou spárou. Může jít právě o úpravu, kterou bylo nutné provést po zrušení schodiště i v souvislosti s vybouráním tribu-

ny. Výšková úroveň kruhového okénka nemusí být s existencí schodiště v tloušťce zdi v rozporu. Pokud předpokládáme, že okénko osvětlovalo výstupní podestu na tribunu, tak schodiště s nástupem vedle portálové niky v severní zdi by vzhledem k délce úseku zdi a výškovému rozdílu nebylo reálné. Nicméně několik kostelů má schodiště se dvěma rameny, umístěnými v tloušťce západní a v jedné z podélných zdí kostela. Vstup na nástupní rameno schodiště tedy mohl být v západní zdi. Tloušťku západní zdi v době románské, později nově vyzděné, neznáme. Po tribuně, na kterou vedlo nebo mohlo vést schodiště, se dochovala pouze výše zmíněná stopa. Předpokládaný vstup zvenčí zanikl při destrukci západní zdi nebo úseku zdi jižní. S tribunou a se schodištěm lze s velkou pravděpodobností spojit opukový segment, druhotně použitý ve zdivu, který odpovídá otvoru širokému zhruba 80 cm. Lze si jej představit jako zbytek archivoly portálu na schodiště nebo vnějšího vstupu na tribunu, jehož existenci lze předpokládat na západním, případně jižním průčelí.

S problematikou schodiště a tribuny může teoreticky souviset také otázka existence věže. Zdá se, že kostel v Želenicích neměl věž – ve stávajících konstrukcích v západní části v pod-

Obr. 18: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pravá část severního průčelí s dobře dochovaným románským zdivem se zazděným kruhovým okénkem někdejšího schodiště v síle zdi vytesaným do mohutného kvádru. Dobře je patrné odlišné zděné severozápadní nároží, související s přezděním západní zdi (foto K. Kibic ml.).

Obr. 19: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail zazděného kruhového okénka na severním průčelí.

Obr. 20: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, zdivo západního průčelí.

Obr. 21: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail kvádrů s vytesaným pilovitým nebo ozubovým zubořezem, druhotně použitého v západním průčelí.

Obr. 22: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail z opuky vytesaného segmentu, zřejmě části archivoly románského portálu, druhotně použitého ve zdivu západního průčelí.

statném rozsahu vyměněných, ani při archeologické dokumentaci výkopu před průčelím, po ní nebyly zachyceny žádné stopy. Zřejmě jedinou čistě teoretickou variantou by byla věž stojící na pilířích ve středu empory tak, jak se vzácně dochovala v kostele sv. Petra a Pavla v Kojicích, postaveném zřejmě na sklonku 12. století nebo kostele sv. Šimona a Judy v Lenešicích.²⁰⁾ Z tohoto hlediska může být důležitá existence schodiště v tloušťce zdi. Tam, kde je u románských kostelů v Čechách dochováno schodiště v síle zdi, v řadě případů souvisí právě s věží, respektive s věžní tribunou, nicméně jinde spojuje loď s tribunou v lodi, která s věží přímo nesouvisí. Za připomenutí stojí také zbytek plochého pískovcového válce, zazděného ve zdivu předsíně, který by s trochou nadsázky mohl být zbytek tamburu válcového pilíře, souvisejícího s emporou, respektive věží. Spíše však můžeme předpokládat existenci drobné zděné zvonice, vyrůstající ze štítu, tak je tomu dodnes řady románských i mnoha mladších kostelů zejména v jižní Evropě.²¹⁾

Identifikace, tedy začlenění nejpozoruhodnějšího nalezeného románského prvku – fragmentu sloupku s kubickou hlavicí do organismu kostela, není jednoduchá. Možnosti

zkoumání způsobu jeho osazení znejasňuje výrazné poškození jedné strany. Není tedy zřejmé, zda šlo o sloupek volně stojící nebo přisazený k jinému prvku. Představě, že může jít o sloupek sdruženého románského okenního otvoru, poněkud neodpovídá jeho malý průměr. Průměr dřívků sdružených románských oken se pohybuje cca od 18 cm výše. Za předpokladu, že by sloupek odpovídal malému sdruženému otvoru, je samozřejmě otázkou, kam okno tohoto typu u kostela bez věže umístit. Nabízí se zde srovnání se sdruženým jižním oknem empory kostela sv. Jakuba Většího ve Vrutku. Současný sloupek zde byl osazen až při novodobé opravě. Nelze zcela ani vyloučit sloupek v ústupku ostění portálu. Právě ve Vrutku nesou prut v profilaci archivoly drobné sloupky s kubickými hlavicemi. V kostele sv. Mikuláše v Potvorově zvýrazňovaly malé sloupky nároží menzy na tribuně.²²⁾ Miniaturní sloupky s kubickými hlavicemi, avšak polygonálními dřívky, se také dochovaly na kostele Povýšení sv. Kříže v Údlících, kde nasazený na krakorce nesou obloučkový vlys zdobící apsиду.

Románský závěr kostela nahradil gotický presbytář. Na základě analogií lze předpokládat půlkruhovou apsиду.

Obr. 23: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na presbytář od jihovýchodu.

Obr. 24: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na presbytář od severovýchodu.

K datování románské výstavby

Lze plně předpokládat, že stavebníkem románského kostela sv. Jakuba Většího v Želenicích byl svatojiřský klášter benediktinek. Dosavadní literatura jeho románskou výstavbu zpravidla datuje ještě do 12. století. Uváděn byl také letopočet 1171, snad omylem přetvořený na rok 1131, který zedník třeba již při opravě v roce 1855 nebo později vyryl do zavadlé omítky na klenáku okna na jižní fasádě.²³⁾ Protáhlý půdorys dlouhý cca 14 m svými rozměry odpovídá větším venkovským románským kostelům v Čechách. Velká část kostelů má půdorys lodi blízky čtverci, nebo její protáhlý půdorys dosahuje délky 11–12 m. Obdobnou velikost lodi jako Želenice má třeba kostel sv. Maří Magdalény v Řečanech nebo Zvěstování Panny Marie v Plaňanech, oba ještě z druhé poloviny 12. století. Řada lodí románských kostelů, datovaných zejména do počátku a průběhu první poloviny 13. století tyto rozměry ještě přesahují. Připomeňme třeba kostel Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech, sv. Bartoloměje v Kondraci a samozřejmě na naše poměry téměř monumentální kostel sv. Mikuláše v Potvorově, nebo kostel sv. Jana Křtitele Stětí v Hostivaři, postavený zřejmě pod patronací Sázavského kláštera v polovině 13. století.²⁴⁾ Protáhlou loď, ale se západní věží, měl i další kostel související se svatojiřským klášterem – Nejsvětější Trojice v Dublovicích u Sedlčan, zkoumaný také během opravy.²⁵⁾ Jde tedy o stavby z druhé poloviny 12. století i z první poloviny 13. století.

Pruhy zdiva, vytvořené střídáním dvou druhů kamene, známe z více staveb, opět z druhé poloviny 12. i z počátku 13. století. Střídání vrstev různě barevných a vysokých kvádrů ze dvou druhů kamene zde mohlo vyplynout z postupných dodávek z lomů, i když samozřejmě nelze vyloučit snahu nebo úmysl určitého vizuálního nebo symbolického efektu na průčelí.

Významným dokladem architektonického členění fasád je nalezený fragment ozubového pásu – „převrácené pily“. Jak jsme již zmínili, nelze samozřejmě říci, v jaké úpravě a v jakém rozsahu byl nebo mohl být tento významný prvek členění fasády využit. Nejčastěji jde o spojení s obloučkovým vlysem v podřímsí, které člení i zdobí sakrální stavby datované jak do

druhé poloviny 12. století, tak do první poloviny 13. století. Vzhledem k tomu, že Želenice náležely svatojiřskému klášteru, můžeme zde mít teoreticky přímý vzor v úpravě apsidy a věží klášterní baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, postavených někdy po roce 1141, které zdobí právě obloučkový vlys s ozubovým zubořezem bez lizén. Z druhé poloviny 12. století pochází také kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mohelnici nad Jizerou.²⁶⁾ Zubořez je například součástí vlysu vynášeného lizénami, vyrůstajícími z výrazně profilovaného soklu, již výše zmíněného, v Čechách zcela výjimečného a nadprůměrného kostela ve Vrutku a několika dalších kostelů tzv. „vinecké skupiny“. Výstavba těchto kostelů, je podle dosavadního bádání vesměs datována do první nebo až z druhé čtvrtiny 13. století. Nicméně na základě uplatnění přírodovědných metod byl vysloven názor, že kostel ve Vrutku byl postaven již ve druhé polovině 12. století.²⁷⁾ Kromě spojení s obloučkovým vlysem nelze však také vyloučit existenci typického pilovitého zubořezu, probíhajícího pod nízkým pásem, který by nahrazoval sám o sobě římsu, bez vazby na vlys a bohatší profilaci. Tato v Čechách zřejmě prakticky dosud nedoložená úprava je známá z některých staveb ze západní Evropy z počátku 13. století.²⁸⁾

Nepříliš časté monolitické provedení nadpraží otvorů vytěsáním do jednoho velkého kvádru, je v několika případech doloženo nejdříve od konce 12. století a zejména později.²⁹⁾ Monolitická nadpraží byla u menších otvorů zřejmě běžněji používána u gotických staveb. Ryté vyznačení obrysu otvorů může být chápáno jako náznak bohatší profilace ostění, tedy zjednodušená inspirace náročněji provedenými stavbami.

Datování románské výstavby kostela sv. Jakuba Většího v Želenicích se tedy nadále nejeví zcela jednoznačně. Významná je nepochybně fragmentálně doložená výzdoba zubořezem a kostel měl jinak jednoduché fasády s poměrně pečlivě provedeným kvádrovým nebo kvádríkovým lícem. Na lodi chybí další členění, které by hypoteticky, včetně zubořezu, mohlo zdobit pouze předpokládanou apsidu. Pokud přijmeme nabízející se přímou souvislost s kostelem sv. Jiří, ve spojitosti s „jednoduchým“ provedením stavby, se lze jistě přiklonit k dataci výstavby do druhé poloviny 12. století. Otázkou je však také poměr délky k šířce lodi, nebo výškové umístění okenních

otvorů, které se liší od většiny venkovských kostelů z 12. století. Velmi hypoteticky se zde může nabízet úvaha o tom, zda proporce stavby a umístění oken, které spíše připomínají větší konventní kostely, nemohla ovlivnit zde pracující, třeba „benediktinská huť“.³⁰⁾ Rozptýl datace srovnatelných kostelních románských staveb a jejich detailů však nevylučuje vznik želenického kostela až v raném 13. století. Zdivo z menších opukových kvádrů, kombinované s pískovcovými kvádry, pokud odhlédneme od zmíněných místních zdrojů kamene, by teoreticky mohlo také být druhotně použitým materiálem ze starší stavby.

Presbytář a gotické úpravy

Dochovaná podoba presbytáře vznikla jednoznačně ve dvou stavebních fázích. Dobroslav Líbal považoval polygonální presbytář za ještě románský, který nahradil první presbytář podle analogií, nejspíše apsidu.³¹⁾ Líc severovýchodní zdi presbytáře připomínající románské zdivo lodi je skutečně odlišný od zdiva kolem jeho gotických otvorů. Prolomení velkých otvorů nutně znamenalo výraznější zásahy do zdiva. Opracování kvádrů není stejné jako opracování kvádrů románského zdiva lodi. Po obvodu čel jsou poměrně široké, relativně hladké, nepravidelně široké pásy, které „lemují“ střední plochy, které pokrývají výraznější záseky. Na „nepravidelné lemování“ bylo zřejmě použito dláto a materiál ve středu do jeho úrovně odstraňován špicí.

V Čechách má polygonálně uzavřený románský presbytář s profilovaným soklem a lizénami pouze mimořádný pozdně románský kostel sv. Mikuláše ve Vinci, postavený před polovinou 13. století.³²⁾ Archeologickým výzkumem odkrytý presbytář románského kostela sv. Václava ve Vrbčanech, datovaný zřejmě až na počátek 13. století, měl navenek pětiboký presbytář uvnitř ukrývající půlkruhovou apsidu.³³⁾ Oba kostely se tak presbytáři výrazně odlišují od většiny dochovaných nebo vůbec známých románských kostelů v Čechách.

Pokud předpokládáme, že loď kostela mohla vzniknout až na počátku 13. století, je samozřejmě otázkou, jak presbytář, tedy jeho výstavbu, datovat. Zajímavá je jistě absence opěráků na nárožích presbytáře. Otázkou je, zda nejde ještě o určitou „románskou“ tradici. I když polygonálně uzavřený presbytář s opěráky v gotickém období naprosto převládají, v Čechách nalezneme řadu příkladů, kde opěráky chybí.³⁴⁾ Ukončení soklu okosením hrany má úpravu v podstatě běžnou u množství gotických staveb, u staveb románských jej však nenalezneme. U pozdně románských soklů se uplatnila výrazná profilace odvozená od klasických staveb. Třeba u významných klášterních kostelů z první poloviny 13. století s jednoduchými fasádami z lícových kvádrů tvoří přechodový článek ze soklu na zdivo nad ním profil vzpěrnice. Okosení lze tedy chápat jako maximální redukci – zjednodušení těchto profilů. Nicméně u řady raně gotických staveb sokl zcela chybí. Obdobně profilovaný sokl jako v Želenicích má i čtvercový presbytář kostela ve Vyšehořovicích, ještě zdobený obloučkovým vlysem. Rostlinný dekor v monolitickém záklenku východního okna datuje jeho vznik nejdříve do 60. let 13. století.³⁵⁾

Za pozornost z hlediska datování však stojí především výběhy žebér spíše běžného klínového profilu, s dnes neformními konzolami částečně snad s jednoduchými náběžními štítky, které kontrastují s čistě provedenými klenebními oblouky s klínovými vyžlabenými žebry. Lze tedy předpokládat, že, tak jak to bylo ostatně obvyklé, byly výběhy s konzolami osazeny během výstavby presbytáře. Náběžní štítky odpovídají výstavbě 13. století.³⁶⁾ Výstavbu presbytáře můžeme tedy nejspíše datovat do rozmezí od třetí čtvrtiny do sklonku 13. století.

Obr. 25: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, sokl jižního boku presbytáře se zbytky opěráku s odhaleným základovým zdivem.

Obr. 26: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail kružby ve východním okně presbytáře po restaurování.

Obr. 27: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na sakristii a předsín s barokními štíty (foto E. Mikešová).

K jeho významné proměně došlo při následující zásadní stavební úpravě, kdy zřejmě s použitím původních výběhů byla vyklenuta žebrová klenba sepatá svorníkem s rozetami a interiér osvětlila trojice velkých hrotitých oken s kružbami. Obdobné okno, které zřejmě souviselo s osvětlením bočního oltáře, bylo prolomeno v románském zdivu na jižním boku lodi poblíž presbytáře. Analogii ke kružbě ve východním okně nalezneme v několika rožmberských stavbách na jihu Čech, postavených v pokročilé druhé polovině 14. století, zejména pak v ambitu augustiniánského kláštera v Třeboni.³⁷⁾ Datování do tohoto období odpovídá profilace žebor, rovněž shodná s žebry klenby ambitu treboňského kláštera. Součástí významné úpravy presbytáře bylo také sedile s profilovaným ostěním. Z velmi kusých zpráv se zdá, že ve druhé polovině 14. století již v Želenicích neměl svatojiřský klášter vliv. Nicméně snad stojí za zmínku úpravy výše uvedeného kostela v Dublovicích. Svatojiřský klášter se o největší ves Sedlčanska dělil s Rožmberky, kteří nechali ve druhé polovině 14. století ke kostelu připojit velký polygonálně uzavřený presbytář. Dochované prvky zde také ukazují na účast huti pracující na stavbě augustiniánského kláštera v Třeboni. Pokud další archivní bádání potvrdí, nebo nevyvrátí, že ještě ve 14. století existovala určitá vazba kláštera ke kostelu v Želenicích, máme zde snad jedno vysvětlení, jak se teoreticky mohl typ kružby užívané rožmberskou hutí dostat do okna jeho závěru.

Nicméně o něco bohatší varianta této kružby se rovněž dochovala v okně na severním boku presbytáře kostela sv. Jakuba Většího v nedalekém Slavětíně, datovaného do 70. let 14. století. Západní pole křížové klenby s klínovými vyžlabenými

Obr. 28: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled do interiéru lodi na severní zeď s nikou zaniklého vstupu do kostela. Vpravo od niky je při podlaze románské zdivo, svislá spára vlevo od niky odděluje odlišně vyzděný líc, provedený po odstranění schodiště v síle zdi.

žebry zde spíná svorník zdobený obdobnou, tentokrát dvojnásobnou rozetou. Patronátní právo náleželo benediktinskému klášteru v Postoloprtech. Na úpravách presbytáře v Želenicích se tedy mohla podílet huť, která stavěla téměř monumentální presbytář ve Slavětíně, také připojený k románské lodi.³⁸⁾

S přestavbou presbytáře na konci 14. století lze časově spojit i přístavbu gotické sakristie. Zdivo je ke zdivu presbytáře přisazeno na spáru. S jejím datováním do druhé poloviny 14. století není v rozporu podoba pravoúhlého portálu s vysokým trnožem, s ostěním profilovaným okosením a samozřejmě úprava jejího soklu, která tvarově navázala na starší sokl presbytáře.³⁹⁾

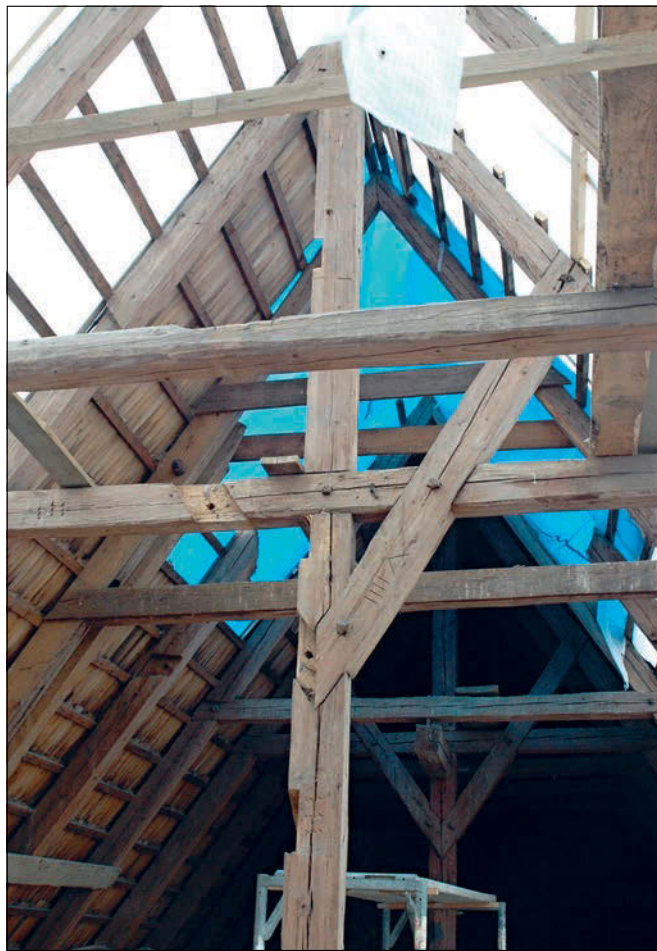
Obnova kostela v pozdním středověku

Průzkum jasně ukázal, že kostel poznamenaly dvě velké úpravy, nebo opravy, které byly zřejmě důsledkem závažných poškození stavby. Katastrem vsi procházela významná cesta na západ, která mohla být výhodou, ale v době válek a nepokojů naopak znamenala zvýšení potencionálního ohrožení. A zásahy do konstrukcí kostela ukazují, že k jeho poškození došlo, a to nejméně dvakrát. První, starší velká oprava změnila západní část kostela zřejmě po té, co došlo ke zřícení čelní západní a přilehlého úseku zdi jižní. Jak k tomu mohlo dojít, může ilustrovat zřícení věže ve zmíněných Lenešicích v roce 2008, které ukázalo rozsah škod na obvodovém zdivu celé západní části kostela.⁴⁰⁾ K obdobné situaci mohlo dojít v Želenicích, a tímto způsobem by tedy třeba bylo možné vysvětlit destrukci zdiva a jeho nové vyzdění z původního materiálu. Zdivo provedené s druhotným použitím původního tesařského kamene je zde výrazně odlišné od zdiva románského. Pozoruhodné, až neuměle provedené špaletované okénko, připomíná okenní otvory románské, místy se dochoval spárořez, živě provedený podřezáváním v maltě vyhřezlé ze spár zdiva. Tato úprava nese znaky určitého historismu, který známe z pozdního středověku.⁴¹⁾ Nejspíše šlo o snahu přizpůsobit nově vyzděnou část v době její realizace stávající románské úpravě fasád. Tomu odpovídá i pasparta archivoly někdejšího portálu do lodi provedená z tenké omítky přímo na povrch režných kvádrů, která má pozdně středověký charakter. Časově lze hypoteticky předpokládat, že se tak stalo po poškození kostela za husitských válek. Nelze pochopitelně ani vyloučit destrukci v důsledku statických poruch.

Obnovu lze pak klást do širšího časového období, a v úvahu tak připadá časové rozpětí od druhé poloviny 15. až do počátku 16. století. S proměnami kostela souvisela zvonice, nově postavená v roce 1565, kdy nahradila zvonici starší, ze které byly přeneseny zvony.⁴²⁾ Lze předpokládat, že ona starší zvonice vznikla nedlouho po zřícení, respektive obnově západní části, kdy zanikla také výše hypoteticky zmíněná zvonice na západním, nebo u západního průčelí. Nelze ani vyloučit, že staré zvony mohly být ještě zavěšeny na zvonici přímo na kostele. Kámen na kvádry podezdívky byl v roce 1565 lámán v zádušním lomu v Želenicích a štenýřovou tesařskou konstrukcí zhotovil slánský tesařský mistr Šmaul.⁴³⁾ Původní zvony byly později postupně přelity – první v roce 1581 slavným zvonařem Brikcím z Cimperku a druhý v roce 1613 slánským zvonařem Jirím Senomatským ze Šternštat.⁴⁴⁾

Obnova po třicetileté válce a barokní úpravy

Z publikovaných pramenů vyplývá, že ves Želenice byla za třicetileté války zcela vypálena. Nicméně přeživší obyvatelé se v roce 1650 chystali k návratu. Kostelníci se snažili o navrácení kalichů, které v roce 1642 odvezli do Slaného. Když se jim kalichy podařilo po značném úsilí získat v roce 1650 zpět, tak je nebylo v Želenicích kde uložit a byly přeneseny na faru do Pcher.⁴⁵⁾ Lze tedy předpokládat také vypálení a další poškození kostela, které se vyžádalo druhou zásadní a rozsáhlou obnovu. K obnově kostela zřejmě došlo nedlouho po roce

Obr. 29: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, detail krovové konstrukce (foto J. Žižka)

Obr. 30: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, stropní trámy s dlahy po lištách záklopu, vpravo je patrná dodatečná přízdívka (foto J. Žižka).

1650. Opraveno bylo zdivo a zejména nově provedena jeho koruna s novou nadezdívkou z lomového kamene s druhotným použitím některých kamenných prvků, do které byly osazeny stropní trámy – vazné trámy nového krovu. Nutné zásahy do zdiva měly někde větší rozsah, třeba v rozsahu sakristie byl přezděn severní bok presbytáře, který mohl poškodit požár jejího krovu, k lokálnímu přezdivání došlo také na jihu, blíže jihozápadního průčelí. Na vazné trámy, tvořící strop lodi s plochým záklopem se spárami překrytými profilovanými lištami,

Obr. 31: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, fragment románského sloupku.

Obr. 32: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, klenební konzola v presbytáři.

byl osazen krov s centrální rámovou stolicí. Zatímco strop má pozdně renesanční charakter a jeho varianty známe z některých staveb z konce 16. nebo z první poloviny 17. století, krov s centrální rámovou stolicí v principu odpovídá ještě středověké konstrukci. Několik téměř shodných krovů, které se dochovaly v Čechách a na Moravě, se podařilo dendrochronologicky datovat již do druhé poloviny 15. století.⁴⁶⁾ Tyto krovy se snad do jisté míry odlišují „hustějším“ provedením konstrukce, výrazněji rybinovitým provedením plátů a paty konstrukce zesilují krátké sloupky spojující vazné stropní trámy a krokve. V různých, případně poněkud redukováných variantách přezívá tento typ krovové konstrukce až do 18. století.⁴⁷⁾

Můžeme samozřejmě vznést otázku, jak za předpokladu zásadního poškození kostela přečkala třicetiletou válku zvonice a hlavně zvony. Na to odpověď neznáme. Zvony však mohly být ukryty obdobně jako kalichy. Štenýřová konstrukce zvonice nebyla zkoumána, nicméně na čelním sloupu je vytesán letopočet 1699. Snad stojí za zmínku, že pateční kříž konstrukce je obezděn opukovým lomovým zdívkem, provedeným obdobně jako nadezdívka, do které byly uloženy stropní trámy lodi kostela. Zvony přežily bez úhony nejen třicetiletou válku, ale i rekvizice ve 20. století a jejich zvuk se stále velebně nese Želenicemi.⁴⁸⁾

Barokní úpravy kostela datují do 20. let 18. století nápisy z let 1724 a 1726. Tehdy zřejmě vznikly architektonicky jednotně řešené úpravy sakristie a předsíně. S úpravou v této době by zřejmě bylo možné spojit stávající okenní otvory. Odlišná úprava dolních částí ostění s vysazením pro šambránu však nevylučuje, že zde po obnově v 17. století mohla být původně nižší okna. Časově nepřilíš vzdálený je také portál nového vstupu do sakristie, jehož osazení do roku 1731 nejspíše datuje nápis na svlaku dobře dochovaných barokních dveří. Nicméně zde poněkud překvapují velkorysé rozměry vstupu

s dvoukřídlými dveřmi, které mohly souviset s funkcí sakristie jako kaple. Tomu odpovídá zmíněná oltární menza. Nelze ovšem také vyloučit druhotné osazení portálu i s dveřmi, až při následující opravě, která proběhla v letech 1854–1855.⁴⁹⁾ Tehdy byl prolomen západní vstup do kostela, který nahradil vstup severní, rozebrán z kamene vyzdřený západní štít a nahrazen cihelným a obnoven sanktusník. Rozměry portálu do sakristie nevylučují jeho primární osazení v severním vstupu do lodi, kde by nahradil původní portál románský.

Na závěr

Na závěr si dovolueme malou úvahu o tom, zda želenický kostel, zasvěcený sv. Jakubu Většímu, může souviset s jednou z mnoha poutních tras, vedoucích k hrobu sv. Jakuba v Santiagu de Compostela. Tyto cesty jsou na našem území probádány poměrně málo, i když v posledních letech došlo k přibližnému vyznačení několika tras v Čechách i na Moravě. V Čechách směřuje jedna z tras, a to cesta žitavská od severu do Prahy, která se dále v Karlštejně větví na trasu železnou směřující na Norimberk a všerubskou, která vedla na Řezno. Východočeská trasa, vycházející z cisterciáckého kláštera Krzeszow vede od hranic Slezska do Kutné Hory a Tábora, kde na ni navazuje část jihočeská, napojená na cestu do Pasova.⁵⁰⁾ K východočeské cestě jednoznačně náleží kostel sv. Jakuba Většího v Jakubu u Kutné Hory s mimořádnou sochařskou výzdobou, jejíž součástí jsou zřejmě dvě sochy sv. Jakuba Většího.⁵¹⁾ Nicméně na schematické mapě svatojakubských cest v západní Evropě je jako jeden z výchozích bodů vyznačeno město Hof nedaleko českých hranic poblíž Aše. Dnes zde skutečně opět vyznačená trasa svatojakubské cesty prochází a její předchozí etapa směřující od města Oelsnitz se přibližuje k českým hranicím.⁵²⁾

Obr. 33: Želenice, kostel sv. Jakuba Většího, klenební konzola s maskaronem.

S přechodem do Čech na Trojmezí spojuje tuto cestu odbočka dlouhá necelý kilometr. Z Prahy směřovala severozápadním směrem poměrně významná komunikace na Slaný, která procházela želenickým katastrem. Ve směru na západ narazíme na Vroutek s dalším románským a na české poměry mimořádným kostelem zasvěceným sv. Jakubu Většímu. Mezi Želenicemi a Vroutkem stojí ještě nedávno objevený románský kostel sv. Víta v Kounově.⁵³⁾ Dále západně mohla cesta vést např. přes Doupovské hory, kde ještě před vytvořením vojenského prostoru procházela přes město Doupov na Karlovarsko významná komunikace. Západně pak, nedaleko od Doupovska, stojí město Ostrov s dalším románským kostelem sv. Jakuba Většího s pozoruhodným ústupkovým portálem. Směrem k hranicím a dále třeba na město Hof je pak více variant. Vymezení cesty

a její vazba na románské kostely si jistě vyžádá další bádání. Nicméně představa spojitosti kostelů zasvěcených sv. Jakubu Většímu (Staršímu), včetně kostela v Želenicích, se slavnou poutní cestou do Santiagu de Compostela je sice hypotetická, ale jistě není nereálná. Již samotné zasvěcení kostela sv. Jakubovi je výrazem úcty k tomuto apoštolovi – světcí, jehož hrob se stal třetím nejslavnějším poutním místem křesťanského světa. Vztah k Santiagu de Compostela může být tedy minimálně v symbolické rovině⁵⁴⁾

Výše jsme se tedy, na základě průzkumu a dokumentace prováděné v souvislosti s opravou, pokusili blíže přiblížit podobu a proměny v literatuře již poměrně dlouho známého, původem románského kostela sv. Jakuba Většího v Želenicích. Podrobnější zkoumání a interpretace nalezených detailů, tak jak to bývá, přinesly i některé další otázky. Mistr díla, který vedl výstavbu románského kostela, by měl nepochybně radost z toho, že stavba po mnoha staletích někoho zaujala. Nejspíše by se také trochu usmíval nad našimi pokusy jeho práci interpretovat, datovat a hledat zdroje jeho inspirace.

Románský kostel, nepochybně postavený pod patronací svatojiřského kláštera benediktinek na Pražském hradě, přes svou zdánlivou jednoduchost překvapuje poměrně velkou délkou, málo obvyklým kamenickým provedením oken i složitějšími proměnami polygonálního presbytáře. Románská stavba i pozdější úpravy využily zdroje kvalitního místního kamene. Poměrně přesné provedení pískovcového kvádrového zdiva poněkud připomíná kvalitní kvádrové zdivo kostelů tzv. vinecké skupiny. Pozoruhodná je jistě okenní kružba, analogie kružeb z některých rožmberských staveb ze sklonku poloviny 14. století. V této době zde tedy stál kostel s protáhlou románskou lodí s půlkruhovými románskými okny, nejspíše zdobenou vlysem s ozubovým zubořezem. V západní části lodi nelze vyloučit existenci věže, spojené s emporou, se kterou souviselo schodiště v síle zdi, případně zvonici vytaženou ze štítu. Polygonální presbytář a východní část lodi osvětlovala čtveřice hrotitých okenních otvorů s kružbami.

Nepochybně další pozornost si zaslouží problematika historismů, které se zřejmě vědomě projevovaly při obnovách v poměrně dlouhém časovém období v pohusitské době, až hluboko do 16. století.

Interiér kostela stále čeká na svou obnovu, která může v budoucnosti přinést informace, jež prohloubí nebo upřesní naše představy o podobě a proměnách této stavby.

Ing. arch. Eva Volfová (e.volfova@seznam.cz)

Ing. Jan Žižka (zizka.jan@npu.cz): Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3

PRAMENY A LITERATURA

Literatura

- Beneš, J. 2017: Dokument o kostele sv. Jakuba Většího, na oficiálních stránkách města Vroutek.
 Birbaum, V. 1924: Románská renaissance koncem středověku. Praha.
 Bláha, J. 2000: Průzkumy a dokumentace historických krovů v roce 2000, Průzkumy památek VII, č. 2, s. 215–222.
 Bláha, J. – Borovský, T. – Czajkowski, P. – Hodeček, D. 2001: Kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, Průzkumy památek VIII, č. 1, s. 104–118.
 Hauserová, M. – Nováček, K. – Čechura, M. – Faltá, M. 2011: Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojšíně, Průzkumy památek XVIII, č. 1, s. 5–30.
 Hauserová, M. a kol. 2021: Několik pohledů do stavebních dějin kos-

tela sv. Markéty v Královicích, Památky středních Čech 35, č. 2, s. 1–27.

Kroupa, P. 1997: Průzkum jižního průčelí kostela sv. Jakuba u Kutné Hory, Průzkumy památek IV, č. 1, s. 3–26.

Kroupa, P. 2019: Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století. Praha.

Kuthan, J. 1975: Gotická architektura v jižních Čechách: zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha: Academia.

Kuthan, J. 1977: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.

Líbal, D. 1949: O skupině českých pozdně románských kostelů, in: O. J. Blažíček a J. Květ red., Cestami umění. Sborník prací k počtům šedesátých narozenin Antonína Matějčka. Praha, s. 57–66.

- Líbal, D. 1974:* Recenze: Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách. Praha: Academia 1971, Umění XXII, s. 160–175.
- Mencl, V. 1960:* Vývoj okna v architektuře českého středověku, Zprávy památkové péče XX, č. 5–6, s. 181–232.
- Mencl, V. 1960:* Vývoj středověkého portálu v Českých zemích, Zprávy památkové péče XX, 1960, s. 8–26, 112–153.
- Merhautová, A. 1971:* Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Mrusek, H.-J. 1972:* Romanik. Leipzig.
- Podlaha, A. 1913:* Posvátná místa Království českého. Arcidiecese pražská, díl VII. Vikariát Slanský. Praha.
- Radová, M. 1977:* Románské stavitelství. Skripta ČVUT, Praha.
- Razím, V. ed. 2010:* Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátska. Praha: NPÚ.
- Sedláček, A. 1998:* Místopisný slovník historický Království českého. Praha: ARGO.
- Skopec, J. 2017:* Kostel sv. Jakuba Většího ve Vrutku, in: Kolektiv autorů, Vroutek. Město Vroutek, s. 179–202.
- Švobodová, J. 1997:* Poznatky z dokumentace pozdně renesančního typu krovů ve východních Čechách, Zprávy památkové péče LVII, č. 3, s. 83–86.
- Šamánková, E. 1965:* Příspěvek k poznání románské architektury v Čechách, Památková péče, č. 3, s. 84–90.
- Švejda, J. 2007:* Paměti obce Želenic v okrese Slánském, nepublikovaný strojopis zpřístupněný na webu Obce Želenice v roce 2007 Z. Petržílou.
- Velc, F. 1904:* Soupis památek historických a uměleckých v Království českém, politickém okrese slánském. Praha.

- Vinař, J. 2017:* Význam stavebněhistorického průzkumu pro analýzu nosných konstrukcí, in: Kolektiv autorů, Dobroslav Líbal, vědec, pedagog a památkář (1911–2002), Sborník z konference konané 13.–14. října 2011. Praha: NPÚ, s. 113–134.
- Vlček, P. a kol. 2012:* Umělecké památky Prahy. Velká Praha A–L. Praha: Academia.
- Volfová, E. 1999:* Průzkum farního kostela sv. Štěpána v Pcherách, Památky středních Čech 13, č. 2, s. 30–37.
- Wagner, V. 1949:* Kostel ve Vrbčanech, in: O. J. Blažíček a J. Květ red., Cestami umění. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka. Praha, s. 48–56.
- Žižka, J. 1989:* Nově zjištěný románský kostel na Rakovnicku, Památky středních Čech 4, s. 118–119.
- Žižka, J. 1995:* Průzkum kostela Nejsvětější Trojice v Dublovicích, Průzkumy památek II, č. 2, s. 51–58.
- Žižka, J. 2018:* Střípky ze stavebních dějin kostelů v Tuklatech a Ratenicích na Kolínsku, Památky středních Čech 32, č. 1, s. 36–43.

Internetové zdroje

- <https://mapy.geology.cz/geocr50/#> [dohledáno 17. 9. 2022]
- https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_1247-1_3 [dohledáno 17. 9. 2022]
- <https://ulteia.cz>
- https://cs.wikipedia.org/wiki/svatojakubská_cesta
- Oldmaps.golab.cz

POZNÁMKY

1. *F. Velc*, Soupis památek historických a uměleckých v Království českém, politickém okrese slánském. Praha 1904, str. 445–448.
2. *A. Podlaha*, Posvátná místa Království českého, Arcidiecese pražská, díl VII. Vikariát Slanský. Praha 1913, str. 120–122.
3. *E. Šamánková*, Příspěvek k poznání románské architektury v Čechách, Památková péče 1965, č. 3, s. 84–90.
4. *A. Merhautová*, Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971, s. 368–369.
5. *D. Líbal*, Recenze: Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách. Praha: Academia 1971, Umění XXII, 1974, s. 174.
6. *J. Švejda*, Paměti obce Želenic v okrese Slánském, nepublikovaný strojopis zpřístupněný na webu Obce Želenice v roce 2007 Z. Petržílou. Dále např. *A. Sedláček*, Místopisný slovník historický Království českého. Praha: ARGO 1998, s. 1032; *A. Podlaha*, o. c. v pozn. 2.
7. Zdivo ve velké části pod špaletovaným okénkem v levé části jižního průčelí s maltou vyhrzlou ze spár s místy dochovaným podřezáváním pokračuje z velké části až k jihozápadnímu nároží. Někde řada kvádrů probíhá až k nároží, zřejmě více dvěma výšce dvou řad odpovídá výška jednoho nárožního kvádrů. Průběh vertikální trhliny, jejíž vzdálenost od nároží je menší, než tloušťka západní zdi, je zřejmě důsledkem určitých statických poruch, které vedly v roce 1855 ke snesení kamenného štítu a byly řešeny i na počátku našeho století. Trhlina mezi zdívem při nároží na severu je naproti tomu skutečně nepravidelnou stavební spárou – mladší západní zeď je zde přisazena k románskému zdivu. Statické poruchy mohly být ostatně příčinou zřícení či rozebrání západní části v pozdním středověku nebo v 16. století. Zdivo západní zdi mělo při odhalení před opravou při letmém pohledu trochu jiný charakter než přilehlý úsek zdi jižní. Bylo to jednak způsobeno absencí výplní spár s rozetřenou maltou na části líců kamene a zřejmě i způsobem provázání. Nicméně opět se zde projevuje určité horizontální zvlnění řad kvádrů jako na jihu. Řada kvádrů byla zřejmě zavázána delší stranou do hloubky zdiva. Tento způsob byl doporučován pro větší stabilitu zdiva, zejména tam, kde bylo méně kvalitně provedeno jádro. Nicméně požadavek na větší stabilitu zdiva zde byl zřejmě více než potřeb-

- ný. Kvádrové zdivo končí v obdobné úrovni jako na bocích – vymezují ji dva zajímavé železité kvádry na nárožích. Z větší části je zde pod štítem opět pruh převážně lomového zdiva, který po obvodu lodi souvisí se stropem a krovem, jinde jde o opravy z kvádrů. Úprava jasně ukazuje, že západní zeď je nutně starší, než obnova kostela po roce 1650. Nejpozději lze o přezdění západní části uvažovat před rokem 1565, kdy byly zvony přeneseny do nově postavené stávající zvonice.
8. Použity geovědní mapy ČR 1 : 50000, <https://mapy.geology.cz/geocr50/#> [dohledáno 17. 9. 2022].
 9. *J. Švejda*, o. c. v pozn. 6. Oldmaps. golab. cz, dále II. Vojenské mapování, Sekce. Císařský otisk mapy stabilního katastru Želenic z roku 1840 – https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_1247-1_3 [dohledáno 17. 9. 2022].
 10. *E. Šamánková*, o. c. v pozn. 3; *A. Merhautová*, o. c. v pozn. 4; *D. Líbal*, o. c. v pozn. 5.
 11. Řádkovaný střídavý rytmus vodorovných řad zdiva, kdy se střídají řádky tmavších kvádrů pískovcových se světle bělavými opukovými kvádríky, můžeme pozorovat na vícero románských staveb, kupříkladu na kostele Stětí sv. Jana Křtitele v Libčevsi, sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech, sv. Petra a Pavla v Kostomlatech pod Řípem, sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou. V Libčevsi, kde je dokonce z tmavých kvádrů vyskládan kříž na západním průčelí věže má jednoznačně symbolický i dekorativní charakter. O uplatnění dvou druhů kamene na kvádrovém zdivu také *D. Líbal*, O skupině českých pozdně románských kostelů, in: O. J. Blažíček a J. Květ red., Cestami umění. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka. Praha 1949, s. 57–66.
 12. Výškové umístění okenních otvorů lze porovnat s řadou románských staveb v Čechách. Může být otázkou, zda se při výškovém umístění oken kostela v Želenicích, stavěného pod patronací Svatojiřského kláštera, nemohl projevit vliv z výstavby velkých konventních kostelů, třeba z hlediska umístění oken v bočních lodích.
 13. Půlkruhová rozevřená nadpraží vyskládána z jednotlivých klenáků – segmentů patří mezi nejobvyklejší provedení románských okenních otvorů, počínaje od nejstarších po kostely pozdně ro-

- mánské z první poloviny 13. století: např. kostel sv. Petra a Pavla na Budči, u rotundy sv. Jiří na Řípu, apsida Pozdvižení sv. Kříže v Údlících, sv. Mikuláše v Potvorově a mnoho dalších románských okenních otvorů dochovaných staveb v Čechách i v okolních zemích.
14. V. Razím ed., Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátska. Praha: NPU 2010, s. 148.
 15. Za laskavé upozornění na Holubice a Kostomlaty pod Řípem a zejména rakouské příklady děkujeme M. Hauserové. Z hlediska uplatnění rysy lemující oblouk může být zajímavý obloučkový vlys hlavní apsidy benediktinského klášterního kostela sv. Kandiada v Innichen (Jižní Tyrolsko), stavěným po roce 1140. Obloučky vlysu vytesané jako obvykle do kvádrů lemují vyryté rysy. V podstatě jde o prvek obdobný monolitickým nadpražím okenních otvorů.
 16. M. Hauserová a kol., Několik pohledů do stavebních dějin kostela sv. Markéty v Královicích, Památky středních Čech 35, č. 2, 2021, s. 1–27.
 17. Vlys s pilovitým zubořezem zdobí u nás apsidu benediktinského kostela sv. Jiří na Pražském hradě nebo fasády kostela v Mohelnici nad Jizerou. Výrazně se uplatňuje na několika pozdně románských kostelích, dosud vesměs datovaných do první, nebo až do druhé čtvrtiny 13. století. Jde zejména o známou skupinu kostelů tzv. vinecké skupiny, která náleží mezi nejvýznamnější románské památky v Čechách. (Potvorov, Vroutek, Údlice, Vinec) – viz D. Líbal, o. c. v pozn. 11, s. 57–66. Obdobný vlys s pilovitým zubořezem má apsida kostela sv. Jakuba v Rovné, kde úprava zřejmě souvisí s druhou románskou etapou z doby kolem roku 1240. I v německých zemích se tento prvek vyskytuje až na počátku 13. století, nebo kolem roku 1200. Příkladem může být třeba klášterní kostel v Braueiler z let 1197–1226. Zachování jednoho v druhotném použití viditelného románského prvku, který je pozůstatkem náročnější úprav, není neobvyklé. Jeden díl obloučkového vlysu s pilovitým zubořezem byl rovněž zachycen v druhotné poloze na nároží kostela sv. Jan Křtitele v Tuklatech (okres Kolín) – J. Žižka, Strípky ze stavebních dějin kostelů v Tuklatech a Ratenicích na Kolínsku, Památky středních Čech 32, č. 1, 2018, s. 38.
 18. Pilovitý zubořez „se zuby dolů“ zdobí monumentální benediktinský klášterní kostel v Saint-Leu-d'Esserent (Oise), kde výstavba trojlodi zřejmě probíhala v prvním dvacetiletí 13. století. Zubořez zde sám o sobě vytváří hlavní římsu, i římsu ukončující pás triforia s půlkruhově sklenutými otvory s monolitickým nadpražím a rámuje archivolty některých otvorů. V Čechách se pilovitý zubořez v této úpravě uplatnil v archivoltě mimořádného portálu kostela sv. Václava v Hrusicích. Srov. V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v Českých zemích, Zprávy památkové péče XX, 1960, s. 11.
 19. Románských kostelů se schodištěm v síle zdi, se v Čechách nedochovalo mnoho. Schodiště, pocházející jak z druhé poloviny 12. století, tak z 13. století, nicméně ilustrují různé varianty jak ve spojení s věží, tak spojením lodi s tribunou. Rozsáhlé schodiště má jeden z nejvýznamnějších románských kostelů – kostel sv. Bartoloměje v Kyjích s mohutnou západní věží na celou šířku lodi z doby kolem 1220, kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně a zejména kostel sv. Jiljí v Milevsu s mohutnou věží, původně rovněž odpovídající šířce lodi. Schodiště v síle zdi věže má kostel sv. Jakuba Většího ve Vroutku. Schodiště vedoucí na tribunu se dobře dochovalo v kostele ve Vysokém Újezdě nad Dědinou, nebo v Pařížově. Za upozornění na některé příklady děkujeme M. Hauserové. Viz také A. Merhautová, o. c. v pozn. 4; dále např. J. Kuthan, Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice 1977, s. 40 n.; M. Hauserová – K. Nováček – M. Čechura – M. Falta, Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně, Průzkumy památek XVIII, č. 1, 2011, s. 5–30, kde je podrobná analýza a zaměření schodiště.
 20. A. Merhautová, o. c. v pozn. 4, s. 141. O Lenešicích J. Vinař, Význam stavebněhistorického průzkumu pro analýzu nosných konstrukcí, in: Kolektiv autorů, Dobroslav Líbal, vědec, pedagog a památkář (1911–2011), Sborník z konference konané 13.–14. října 2011, Praha: NPÚ 2017, s. 113–134. Podle zprávy z XVIII. století měl románský kostel sv. Václava v nedalekých Dřetovicích (okres Kladno) v západním průčelí věž o celé šířce lodi, po které nezbylo stop – A. Podlaha, o. c. v pozn. 2, s. 284.
 21. M. Radová, Románské stavitelství. Skripta ČVUT, Praha 1977, s. 96. M. Radová přímo uvádí kostel v Želenicích, jako příklad, kde by mohla být jednoduchá zvonice vytažena ze štítu.
 22. O novodobých opravách kostela ve Vroutku J. Beneš, Dokument o kostele sv. Jakuba Většího, 2017 na oficiálních stránkách města Vroutek. O stavebních dějinách a podobě kostela D. Líbal, o. c. v pozn. 11, s. 59; J. Skopec, Kostel sv. Jakuba Většího ve Vroutku, in: Kolektiv autorů, Vroutek. Město Vroutek 2017, s. 179–202. Za upozornění na menzu v Potvorově děkujeme M. Hauserové.
 23. Viz J. Švejda, Paměti, o. c. v pozn. 6. Letopočet 1171 byl údajně nalezen při opravě kostela. Letopočet vyrytý do omítky 1131 před poslední opravou s obnovou fasádních omítek byl v místech klenáku západního funkčního okenního otvoru jižního průčelí. Omítková vrstva pocházela z jedné z posledních oprav, stáří lze složením a způsobem provedení lze vztáhnout již do poloviny 19. století, pravděpodobně v souvislosti s opravou kostela roku 1855.
 24. Např. kostel sv. Jakuba Většího v Rovné u Stříbrné Skalice má rozměry lodi cca 9 × 9 m, kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou cca 7,6 × 11 m, oba z druhé poloviny 12. století, kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Libčevsi má vnější rozměry lodi 8 × 11 m. Naproti tomu kostel Nanebevzetí P. Marie v Libčanech má loď o rozměrech cca 10,5 × 18 m. A. Merhautová, o. c. v pozn. 4, srov. řadu půdorysů románských kostelů v katalogu. Řadu půdorysů jihočeských, převážně pozdně románských kostelů publikoval také J. Kuthan, o. c. v pozn. 19. Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři byl v dochované podobě pod patronací benediktinského kláštera v Sázavě postaven v polovině 13. století. Vnějšími rozměry lodi 17,8 × 9,4 přesahuje rozměry želenického kostela. S vazbou na klášter snad souvisí podoba půlkruhové apsidy s trojicí špaletovaných oken, kterou v interiéru zdobí dobře dochovaná malovaná výzdoba – ikonograficky mimořádný „Trůn Boží milosti“ z přelomu 13. a 14. století – P. Vlček a kol., Umělecké památky Prahy. Velká Praha A–L. Praha: Academia 2012, s. 552–553.
 25. J. Žižka, Průzkum kostela Nejsvětější Trojice v Dublovicích, Průzkumy památek II, č. 2, 1995, s. 51–58.
 26. Obloučkový vlys s pilovitým zubořezem viz pozn. 17. Klášterní kostel sv. Jiří na Pražském hradě a Nanebevzetí P. Marie v Mohelnici např. A. Merhautová, o. c. v pozn. 4, s. 369.
 27. Datace výstavby kostela ve Vroutku byla nedávno na základě dendrochronologie zpřesněná radiokarbonovou metodou posunuta ještě do druhé poloviny 12. století. Viz M. Hauserová, dosud nepublikovaný referát přednesený na konferenci Dějiny staveb 2021 v Plasích (za informaci děkujeme autorce). Kostel sv. Jakuba Většího ve Vroutku i při dataci do první poloviny 13. století, patří mezi stavby významem přesahující rámec Čech. Otázkou je, zda se lze plně opřít o přesnost těchto metod. Nepochybně je správný předpoklad, že výstavba kostela, stejně jako ostatních kostelů „skupiny“ souvisí s dílem cisterciácké huti. Cisterciáckých románských klášterních staveb se ve středoevropském regionu dochovalo velmi málo. Velmi podobný vlysový pás s obloučkovými konzolkami má trojlodí konventního kostela cisterciáckého kláštera v Heiligenkreuzu, svěcené 1187. Bohatě členění, ovšem s jednoduchými okenními otvory, má hlavní apsida velmi pozoruhodného konventního kostela kláštera v Brombachu, datovaná do 70. let 12. století. V místě pilovitého zubořezu je zde však „diamantový“ pás, který do určité míry upomíná na apsidu na Velehradě, svěcenou v roce 1227.
 28. Viz pozn. 18.
 29. Viz uvedené příklady v textu. Pokud přihlídneme k většímu uplatnění této kamenické technologie i menších gotických oken, může být monolitické nadpraží rovněž důkazem mladšího původu románské lodi.
 30. Viz pozn. 24. Trojici oken v apsidě kostela v Hostivaři, stavěného pod patronací Sázavského kláštera, lze zřejmě odvodit od apsid velkých lodi.
 31. D. Líbal, o. c. v pozn. 5.
 32. D. Líbal, o. c. v pozn. 11, s. 56n. D. Líbal přesvědčivě ukázal, že kostel ve Vinci a celá skupina současných kostelů souvisí s dílem cisterciáckých stavebních hutí, vyznačující se kromě jiného mimořádnou řemeslnou dokonalostí. Výstavbu těchto kostelů datoval do čtvrtého a pátého desetiletí 13. století. Vzhledem k představám a zejména zániku mnoha cisterciáckých klášterů, je tento typ závěru u dochovaných románských konventních kostelů rovněž zcela výjimečný a nelze zde hledat nějakou souvislost. Pouze připomeňme, že polygonální závěry má presbytář a dvojice kaplí po boku konventního kostel ve Fontfroide ve Francii, postavený ještě na konci 12. století. Mnohem blíže stojí zbytky kláštera Zinna, kde apsidy pětidílného závěru konventního kostela, svěceného v roce 1228, mají navenek pětiboké opláštění.

33. A. *Merhautová*, o. c. v pozn. 4, s. 355–356; V. *Wagner*, Kostel ve Vrbčanech, in: O. J. *Blážíček* a J. *Květ* red., *Cestami umění. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka*. Praha 1949, s. 48–56.
34. Presbytář pětibokého půdorysu navazuje na románskou loď také u kostela sv. Štěpána v Pcherách, který byl od 17. století farním kostelem pro Želenice. Viz E. *Volfová*, Průzkum farního kostela sv. Štěpána v Pcherách, *Památky středních Čech* 13, č. 2, 1999, s. 30–37. Průzkumem byl nově zjištěn románský původ kostela a dokumentovány románské a gotické otvory v podstřeší bočních lodí. Zajímavým příkladem je kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, kde byl k románské lodi ve druhé polovině 14. století také připojen pětiboký presbytář bez opěráků. Viz J. *Bláha* – T. *Borovský* – P. *Czajkowski* – D. *Hodeček*, Kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, *Průzkumy památek* VIII, č. 1, 2001, s. 104–117. Z hlediska uspořádání kostela, podoby a stáří presbytáře a jeho vazby na starší loď se tedy nabízí zajímavé srovnání s kostelem sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, samozřejmě bez jakékoliv úvahy o přímé souvislosti obou staveb. Loď kostela sv. Kunhuty s masivním obvodovým zděním je zde na základě pramenů i některých detailů, zejména portálu datována do doby kolem poloviny 13. století. Ve druhé polovině 14. století k ní byl přisazen nový, prakticky stejně široký trojboce uzavřený presbytář, lehce natočený k jihu. Jeho severní zeď lícuje se severní zdí lodi, na jihu odděluje nepatrně užší presbytář mírný odskok. Presbytář nemá nárožní opěrky a žebra jeho paprscité klenby vynášejí rovněž krátké „přípory“ na nízko nasazených jehlancových konzolách, podobných želenickým. Polygonálně uzavřené gotické presbytáře bez opěráků, připojené o stejné šířce ke starší románské lodi má třeba kostel sv. Václava v Chřenovicích, Sv. Bartoloměje v Lanžově, nebo kostel sv. Petra a Pavla v Záboří u Blatné. Opěrky postrádá také kostel sv. Ambrože ve Vícově, který je však o něco užší, než starší loď. Srov. A. *Merhautová*, o. c. v pozn. 4, s. 134, 152, 362 a 350.
35. Profilované sokly mají kostely tzv. vinecké skupiny – D. *Libal*, o. c. v pozn. 5. Profil vzpěrnice má například sokl monumentálního konventního kostela cisterciáckého kláštera v Ebrachu, staveného od počátku do 80. let 13. století. Za upozornění ve věci soklu presbytáře kostela ve Vyšehořovicích děkujeme M. Hauserové. Podle jejího názoru však presbytář mohl také vzniknout později, třeba až ve 14. století, a to s druhotným využitím starších prvků. K datování presbytáře P. *Kroupa*, *Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století*. Praha 2019, s. 207.
36. Konzola s náběžným štítkem přibližně připomíná např. konzoly klenby kostela sv. Vavřince v Putimi z konce 13. století – J. *Kuthan*, *Gotická architektura v jižních Čechách*. Praha: Academia 1975, s. 118. Stav želenické konzoly je však natolik znejasněn, že bez sondážního restaurátorského průzkumu, nelze její původní konzoly jednoznačně identifikovat.
37. V. *Mencl*, Vývoj okna v architektuře českého středověku, *Zprávy památkové péče* XX, 1960, s. 206–207.
38. J. *Žižka*, o. c. v pozn. 25, s. 56. J. *Skopec a kolektiv*, *Středověké venkovské kostely okresu Louny, Ústí nad Labem*: NPÚ, 2022, s. 489–506.
39. V. *Mencl*, o. c. v pozn. 18, s. 9, 11. Vysoký trnož je typický pro portály ze sklonku 14. století. Pravoúhlý portál bez konzol je znám v bohatším provedení, např. portál v Parlěrově chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně – s. 140. Obdobný pravoúhlý portál bez konzol je dochován v ambitu augustiniánského kláštera v Třeboni.
40. Podrobně o kostele v Lenešicích a zřízení jeho věže viz J. *Vinař*, o. c. v pozn. 20. Můžeme uvést i další zajímavé srovnání. Vrátime se do již zmíněných Tismic, k pozoruhodné bazilice Nanebevzetí Panny Marie. Na západní straně a v západní polovině obvodové zdi jižní lodě, se románského zdivo dochovalo pouze v dolních partiích. Většina, včetně podstatných částí západních věží musela být opět vyzděna v pozdní gotice, a to z nově vytesaných kvádrů, které od kvádrů románského zdiva odlišují důlky po krepnách. Viz K. *Kibic ml.*, Nálezová zpráva v archivu ÚOP SČ. Dalším zajímavým – ilustračním i poučným publikovaným příkladem, kde došlo ke zřízení západní zdi a přilehlých úseků lichoběžného obrysu zdi bočních a jejich vyzdění odlišným materiálem, může být velká románská kaple v Emmereis (Allgäu) v Bavorsku. Viz H.–J. *Mrusek*, *Romanik*. Leipzig, 1972, obr. 146. Srov. také pozn. 7.
41. V. *Birbaum*, *Románská renesance koncem středověku*. Praha 1924. Pozoruhodným, honosnějším příkladem je historizující portál kostela sv. Petra a Pavla v nedaleké Přelici, kde byl rovněž k románské lodi připojen stejně široký gotický presbytář (viz V. *Birbaum*, o. c. v této pozn. s. 17–18). K obdobným historizujícím úpravám došlo v přesněji časově nevymezené pohusitské době při obnově kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi. „Románská“ okénka dochovaná v podstřeší tzv. Vrábské kaple mají poněkud neforemný tvar obdobně jako jižní okénko v Želenicích. Za informace a názor děkujeme autoru prohloubeného SHP baziliky Petru Mackovi.
42. J. *Švejda*, o. c. v pozn. 6, s. 6–9.
43. Tamtéž, s. 6.
44. Tamtéž, s. 7–8.
45. Tamtéž, s. 12.
46. O krovech tohoto typu viz např. J. *Bláha*, *Průzkumy a dokumentace historických krovů v roce 2000*, *Průzkumy památek* VII, č. 2, 2000, s. 218.
47. J. *Svobodová*, *Poznatky z dokumentace pozdně renesančního typu krovů ve východních Čechách*, *Zprávy památkové péče* LVII, č. 3, 1997, s. 83–86, kde je ukázána možnost jejich přežívání až do 1/3 18. století.
48. J. *Švejda*, o. c. v pozn. 6, s. 8–9. Za první světové války byl jeden ze zvonů ukryt v Pcherách.
49. J. *Švejda*, o. c. v pozn. 6.
50. Např. https://cs.wikipedia.org/wiki/svatojakubská_cesta; dále <https://ulteia.cz>.
51. P. *Kroupa*, *Průzkum jižního průčelí kostela sv. Jakuba u Kutné Hory*, *Průzkumy památek* IV, č. 1, 1997, s. 3–26.
52. [Mapy.cz](https://mapy.cz) na [Seznam.cz](https://seznam.cz).
53. J. *Žižka*, *Nově zjištěný románský kostel na Rakovnicku*, *Památky středních Čech* 4, 1989, s. 118–119.
54. Úvahu chápeme jako podnět pro hlubší bádání o trasách svatojakubských cest a stavbách, které na nich vyrostly.

Zur Gestalt und Veränderungen der Kirche des hl. Jakobus des Grossen in Želenice

Die Kirche des hl. Jakobus des Großen in Želenice (Bez. Kladno) steht im südlichen Teil des Dorfkerns und ist mit einem von Umfriedungsmauer mit Toren eingeschlossenen Friedhof umgeben. In ihrer Nähe befindet sich die Trasse des alten Landeswegs nach Westen, wohl eine der böhmischen Pilgerstraßen nach Santiago de Compostela. Die Kirche besteht aus dem rechteckigen Schiff und dem gleich breiten, mit fünf Achteckseiten abgeschlossenen Presbyterium, alles unter einem einheitlichen Satteldach. Den fehlenden Turm ersetzt der westlich der Kirche stehende hölzerne Ständer-Glockenturm über einem Unterbau vom sechseckigen Grundriss. Die verputzten, mit Kranzgesims abgeschlossenen Schiffsfassaden gliedern die Umrahmungen der hohen rund abgeschlossenen Fenster; im Presbyterium sind zwei spitzbogige Fensteröffnungen erhalten. An der Nordseite springen die Sakristei und Vorhalle mit den mit Barockgiebeln abgeschlossenen Dächern hervor.

Schon mehr als hundert Jahre ist der romanische Ursprung der Kirche bekannt. Der abbröckelnde Verputz des verkommenen Baus enthüllte allmählich das romanische und spätere Mauerwerk sowie die Fensteröffnungen aus mehreren Bauetappen. Man ermöglichte eine Untersuchung im Rahmen der Gesamtrenovierung im Jahre 2013. Ihre Ergebnisse vertieften unsere Kenntnis der Gestalt und Änderungen der Kirche.

Das ganze rechteckige Schiff ist vom romanischen Ursprung, sein Mauerwerk aber nicht im ganzen Ausmaß. Das Mauerwerk der romanischen Bauetappe bilden aus dem wesentlichen Teil die südliche und nördliche Umfassungsmauer samt dem äußeren Mauerhaupt aus den ausgewechselten Scharen von größeren und kleineren Sandsteinquadern, die unter der jüngeren Aufmauerung mit dem Kranzgesims enden. Die Scharen mögen einen bestimmten dekorativen Charakter gehabt haben. Die Sandstein- sowie Plänerbrüche befanden sich allerdings in der Katastralgemeinde; das Auswechseln von Steinquadern möge auch von der Steinzufuhr abhängig gewesen sein. Zugleich lässt es sich nicht ausschließen, dass die kleineren Plänerquader das Material aus einem älteren Bau dargestellt haben. Zum größeren Eingriff in das romanische Mauerwerk kam es beim Durchbrechen heutiger Fensteröffnungen. An der Südseite ist ein verblendetes romanisches Fenster mit monolithischem Halbkreissturz gut erhalten. Das ähnlich ausgeführte romanische Zwillingsfenster ist auch an der Nordseite zum größeren Teil erhalten. Das Eingangsportal an der Nordseite ist mit Ausnahme eines gemeißelten Kreuzes verschwunden. Im westlichen Teil der Nordmauer ist ein aus dem monolithischen Quader gehauenes Rundfensterchen erhalten, wohl nach der Beleuchtung der zur westlichen Empore geführt habenden Treppe in der Mauerstärke. An der rechten (östlichen) Seite der Südfassade vom Schiff wurde das heute schon wieder verblendete gotische Spitzbogenfenster durchgebrochen. Die linke Partie, näher zur Schiffsecke, und mit einem etwas ungenau ausgeführten kleinen Fenster wurde in der nachfolgenden Bauetappe neu ausgemauert. Das Mauerwerk mit Resten vom Kellenstrich ist da an die westliche, gleichzeitig über die Reste der romanischen Mauer ausgemauerte Westmauer angeschlossen. Man registrierte im späteren Mauerwerk sekundär verwendete romanische Bauglieder – einen Werkstein mit Sägezahnchnitt, einen Teil vom Portalbogenlauf aus Pläner oder ein kleinen Plänersäulenfragment mit Würfelkapitell.

Das Chormauerwerk ohne Strebe Pfeiler schließt mit einer kleinen Anomalie an der Südseite unter dem zeitgenössischen Strebe Pfeiler direkt an das Schiffsmauerwerk an. Der Altarraum hat zwei Bauphasen. Der älteren gehört das zum Teil sorgfältig durchgeführte Quadermauerwerk und wohl auch die Gewölbeausläufe und etwas des Kirchenbaus Konsolen mit undeutlich gewordenen Figuralmotiven an. Drei Abschlusseiten wurden beim Durchbrechen von Spitzbogenfenstern neu ausgemauert, von denen sich im Ostfenster auch das Maßwerk erhalten hat. Der sich in das Schiff mit einem breiten Triumphbogen öffnende Altarraum erhielt neues strahlenförmiges Gewölbe auf älteren Ausläufen mit einem Schlussstein mit dreimaliger Rosette. Mit der zweiten Bauetappe hängt das Mauerwerk der Sakristei zusammen, in die ein rechteckiges gotisches Portal aus dem Altarraum führt. Das Schiffsdach trägt der Kehlalkendachstuhl mit axialer Stuhlwand, der mit der Decke verknüpft ist, die ursprünglich als Felderdecke mit profilierten Leisten ausgeführt war.

Die zweifellos unter Patronat des Benediktinerinnenklosters St. Georg in der Prager Burg erbaute romanische Kirche wird bislang in der Literatur noch in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts eingeordnet. Ihre Datierung lässt sich anhand der Auswertung der Untersuchung, der erhaltenen Details, gefundenen Bauglieder und des Ver-

gleichs mit anderen romanischen Bauten in Böhmen nicht eindeutig festsetzen. Die Datierung in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts ebenso wie die Möglichkeit des Ausbaus erst im frühen 13. Jahrhundert lassen sich eindeutig weder annehmen noch ablehnen.

Der polygonale Presbyteriumsabschluss hat die romanische Apis am ehesten in der Zeitspanne vom 3. Viertel bis Ende des 13. Jahrhunderts ersetzt. Seinen weiteren Umbau datiert vor allem das in seinen Formen den Kreuzgangfenstern des Augustinerklosters in Treboň (Wittingau, Bez. Jindřichův Hradec [Neuhaus]) ähnliche Fenstermaßwerk in das späte 14. Jahrhundert. Mit der Umgestaltung des Presbyteriums hingen auch das durchgebrochene Fenster an der Schiffssüdseite und der Zubau der Sakristei zusammen.

Die Periode der Hussitenkriege hatte höchstwahrscheinlich die Destruktion der westlichen Partie der Kirche herbeigebracht. Die nachfolgende Renovierung im Spätmittelalter schloss im gewissen Maße mit ihrem Charakter an den romanischen Bau an. Die wiederhergestellte Empore war an der Südseite durch ein kleines Fenster romanischen Charakters beleuchtet. Die Ausführung des Mauerwerks und Fensters unterscheidet sich deutlich von der Genauigkeit der Steinmetz- und Maurerarbeit beim romanischen Ausbau. Die Umgestaltung entspricht den aus dieser Periode bekannten historisierenden Tendenzen. Mit dem Umbau der westlichen Partie der Kirche hatte auch der Glockenturmbau außerhalb zusammengehangen, den 1565 nach einem Brand der heutige Glockenturm ersetzte.

Die Kirche erlitt weitere erhebliche Schäden im dreißigjährigen Krieg, als die ganze verlassene Ortschaft ausgebrannt wurde. Bei der weiteren Kirchenrenovierung, wohl schon in den 1650er Jahren, wurden das Mauerwerk ergänzt, Aufbau durchgeführt, in den man Decken- und zugleich Binderbalken vom heutigen Dachstuhl setzte. Der hat noch die axiale Stuhlwand, welche auf mehreren Bauten seit Spätmittelalter erhalten ist und bis Anfang des 18. Jahrhunderts als Konstruktionssystem überlebte. Der Datierung entspricht auch der Fehlboden mit profilierten, die Fugen überdeckenden Leisten. Wohl auch damals wurden die neuen Fensteröffnungen durchgebrochen, möglicherweise mit ursprünglicher Form der Thermenfenster.

Die Barockumbauten, die ihren Ausdruck besonders im Vorhallengiebel und Sakristeiportal und -giebel zeigen, sind durch die erhaltenen Jahreszahlen seit den 1720er bis Anfang der 1730er Jahre datiert. Die letzte bedeutendere Kirchenrenovierung erfolgte 1855, als der Schiffseingang in die westliche Kirchenfront überlegt und der heutige Dachreiter errichtet wurden.

Zum Abschluss des 14. Jahrhunderts stand da also eine Kirche mit rechteckigem romanischem Schiff, mit Halbkreis abgeschlossenen romanischen Fenstern, wahrscheinlich mit Zahnschnittfries dekoriert. In der westlichen Partie des Schiffs lässt sich nicht das Vorhandensein eines Turms ausschließen, der mit der Empore verbunden worden sein möge, mit der auch die Treppe in der Mauerstärke hat zusammenhängen können, oder eventuell mit einem Glockenturmchen aus Giebel. Den polygonalen Altarraum beleuchteten vier Spitzbogenfenster mit Maßwerk. Der Werkmeister, der den romanischen Ausbau geleitet hatte, und der von den Umgestaltungen des Ostteils der Kirche nutzten die Quelle vom qualitativsten lokalen Stein; sie mussten über eine Gruppe von handfertigen Steinmetzen verfügen. Die Problematik der Historismen, offenbar bewusst bei den Renovierungen in einer verhältnismäßig langen Periode der Nachhussitenzeit, wohl bis tiefer in das 16. Jahrhundert aktuell, verdient sich eines weiteren Augenmerks der Forscher.

Eine Frage stellt die Einweihung der Kirche dem hl. Jakob d. Gr. und ihr Verhältnis zur Pilgerstraße zu seinem berühmten Begräbnisort in Santiago de Compostela dar.

Abb. 1: Želenice (Bez. Kladno), Kirche des hl. Jakobus d. Gr., heutige Ansicht des Areals von Süden (Foto E. Volfová, falls nicht anders angeführt).

Abb. 2: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Situation, Luftbild, Quelle www.mapy.cz.

Abb. 3: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Grundrisskizze. Sieben Stufen von Grau entsprechen dem Mauerwerk einzelner Bauetappen: schwarzgrau – romanisches Mauerwerk; dunkelgrau – frühgotisches Presbyteriumsmauerwerk; sattgrau – Presbyteriumsadaptierung und Sakristeibau aus dem späten 14. Jahrhundert; mittelgrau – spätmittelalterliches Mauerwerk der westlichen Partie; hellgrau – Aufmauerung und lokale Ausbesserungen nach 1650; grauweiß – Barockmauerwerk um die Fensteröffnungen herum, Sakristei- und Vorhallengiebel; gebrochenes Weiß – neuzzeitliche Vermauerung des

Westportals, nach 1855 datiert (Gestaltung E. Volfová und J. Žižka mit Ausnutzung der Aufnahme von O. Hrdlička, Zeichnung V. Volf).

Abb. 4: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südfassadenskizze. Sieben Stufen von Grau entsprechen dem Mauerwerk einzelner Bauetappen: schwarzgrau – romanisches Mauerwerk; dunkelgrau – frühgotisches Presbyteriumsmauerwerk; sattgrau – Presbyteriumsadaptierung und Sakristeibau aus dem späten 14. Jahrhundert; mittelgrau – spätmittelalterliches Mauerwerk der westlichen Partie; hellgrau – Aufmauerung und lokale Ausbesserungen nach 1650, grauweiß – Barockmauerwerk um die Fensteröffnungen herum, Sakristei- und Vorhallengiebel; gebrochenes Weiß – neuzeitliche Vermauerung des Westportals, nach 1855 datiert (Gestaltung E. Volfová und J. Žižka mit Ausnutzung der Aufnahme von O. Hrdlička, Zeichnung V. Volf).

Abb. 5: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordfassadenskizze. Sieben Stufen von Grau entsprechen dem Mauerwerk einzelner Bauetappen: schwarzgrau – romanisches Mauerwerk; dunkelgrau – frühgotisches Presbyteriumsmauerwerk; sattgrau – Presbyteriumsadaptierung und Sakristeibau aus dem späten 14. Jahrhundert; mittelgrau – spätmittelalterliches Mauerwerk der westlichen Partie; hellgrau – Aufmauerung und lokale Ausbesserungen nach 1650; grauweiß – Barockmauerwerk um die Fensteröffnungen herum, Sakristei- und Vorhallengiebel; gebrochenes Weiß – neuzeitliche Vermauerung des Westportals, nach 1855 datiert (Gestaltung E. Volfová und J. Žižka mit Ausnutzung der Aufnahme von O. Hrdlička, Zeichnung V. Volf).

Abb. 6: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südostansicht, Zustand vor der Renovierung (Foto K. Kibic d. J.).

Abb. 7: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordwestansicht, Zustand vor der Renovierung (Foto K. Kibic d. J.).

Abb. 8: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Teil der Südfassade bei der Südwestecke, Detailansicht. Gut deutliches romanisches Mauerwerk, an das bei der Ecke das weniger regelmäßige spätmittelalterliche Mauerwerk mit einem Fenster in der Laibungstiefe stufenweise angeschlossen ist (Foto E. Volfová).

Abb. 9: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Teil der Südfassade, Detailansicht. Gut deutlich sind das romanische Mauerwerk aus größeren Sandstein- und kleineren Plänerquadern und die unterschiedliche Mauerwerkstruktur an der linken Partie der Fassade und um die zeitgenössische Fensteröffnung herum. Rechts das verblendete romanische Fenster, links vom bestehenden Fenster ein verblendetes kleineres historisierendes Fenster in der Laibungstiefe (Foto E. Volfová).

Abb. 10: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südfassade vom Schiff, rechte Hälfte mit Mauerwerk aus größeren und kleineren Quadern und der vermauerten romanischen und gotischen Fensteröffnung. Das Schiff ist vom Presbyterium mit Fensteröffnung an der Südseite durch Spuren und Rest nach abgerissenem Strebpfeiler abgetrennt (Foto E. Volfová).

Abb. 11: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südfassade im Laufe der Renovierung mit Gerüst; deutliche größere freigelegte Mauerwerkfläche mit Fensteröffnungen in der oberen Partie (Foto E. Volfová).

Abb. 12: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südfassade, linkes verblendetes Fenster nach teilweiser Freilegung seines Oberteils (Foto E. Volfová).

Abb. 13: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südseite, Detail der Spuren nach dem abgerissenen Strebpfeiler, links das Schiff, rechts das Presbyterium (Foto E. Volfová).

Abb. 14: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordfassade, Mittelteil mit Abschnitten vom romanischen Mauerwerk aus größeren Sand-

stein- und kleineren Plänerquadern und einem Paar verblendete romanische Fenster (Foto E. Volfová).

Abb. 15: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Südfassade, romanisches Fenster, Detail.

Abb. 16: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordfassade, Teil des rechten romanischen Fensters mit anschließendem Sichtquadermauerwerk, Detail.

Abb. 17: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordseite, Dachraum der Vorhalle des aufgehobenen ursprünglichen Eingangsportals, Abschnitt des Quadermauerhaupts mit dem Quader mit eingemeißeltem Kreuz. Der Bogenlauf des Portals war mit einer Putzfäse versehen (zum Teil erhalten – Foto J. Žižka).

Abb. 18: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordfassade, rechter Teil mit gut erhaltenem romanischem Mauerwerk, in dem sich ein massiver Quader mit eingehauenen Rundfensterchen (z. Z. verblendet) als Rest nach der Treppe in der Mauerstärke befindet. Deutlich ist die unterschiedlich gemauerte Nordostecke des Schiffs, die mit dem Neuausmauern der westlichen Kirchenfront zusammenhängt (Foto K. Kibic d. J.).

Abb. 19: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordfassade, verblendetes Rundfensterchen, Detail (Foto E. Volfová).

Abb. 20: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Westliche Kirchenfront, Mauerwerk (Foto E. Volfová).

Abb. 21: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., westliche Kirchenfront, sekundär verwendeter Werkstein mit Sägenzahnschnitt, Detail (Foto E. Volfová).

Abb. 22: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., westliche Kirchenfront, sekundär verwendetes Plänersegment, wohl ein Bogenlauteil vom romanischen Portal (Foto E. Volfová).

Abb. 23: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Presbyterium, südöstliche Ansicht (Foto E. Volfová).

Abb. 24: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Presbyterium, nordöstliche Ansicht.

Abb. 25: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Presbyterium, Südseite, Sockel mit Resten nach abgerissenem Strebpfeiler und mit entblößtem Fundamentmauerwerk (Foto E. Volfová).

Abb. 26: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., östliches Presbyteriumsfenster, Maßwerk nach Restaurierung, Detail (Foto E. Volfová).

Abb. 27: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Nordseite, Sakristei und Vorhalle mit Barockgiebeln (Foto E. Mikešová).

Abb. 28: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Schiff, Innenansicht der Nordwand mit der Nische nach dem aufgehobenen Eingangsportal. Rechts von der Nische beim Fußboden befindet sich romanisches Mauerwerk, vertikale Fuge links von der Nische ist wohl an der Stelle des Eingangs in die Treppe in der Mauerstärke zur Empore (Foto E. Volfová).

Abb. 29: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Dachstuhl, Detail (Foto J. Žižka).

Abb. 30: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Dachraum, Deckenbalken mit Achseln nach den Fehlbodenleisten, rechts deutliche Anmauerung (Foto J. Žižka).

Abb. 31: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Fragment eines romanischen Säulchens (Foto E. Volfová).

Abb. 32: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., Altarraum, Gewölbekonsole (Foto E. Volfová).

Abb. 33: Želenice, Kirche d. hl. Jakobus d. Gr., figurale Gewölbekonsole (Foto E. Volfová).

(Übersetzung Jindřich Noll)